

Araştırma Makalesi • Research Article

Şîi Tefsir Geleneğinde Şia Düşüncesini Mutedil Çerçeveye Oturtma Çabaları: Seyyid Cemâleddin İstrâbâdî Örneği

Efforts Within Shia Exegetical Tradition to Draw a Moderate Framework for Shia Thought: The Case of Sayyid Jmaladdin Istirabadi

Ahmet Küçük*, Mohammad Ajmal Hanif**

Öz: Şîi geleneğin gövdesi olarak kabul edilen İmâmiyye (Ca'feriyye/İsnâaşeriyye) fırkasının Kur'an-ı Kerim'de açıkça geçmeyen imâmet nazariyesinin delillendirilmesi için birçok ayeti bağlamından koparma pahasına, zorlama yorumlarla da olsa, ilâhî kelama söyletme çabalarına sıkça rastlanmaktadır. Bu duruma düşmekten imtina edip imâmet nazariyesine makuliyet kazandırmaya çalışan bir kısım tefsir otoritelerinin varlığı da bir gerçektir. Tabersî, Tabâtabâî ve kısmen Tûsî de bunlar arasında sayılabilir. 'Şîi Tefsir Geleneğinde Şia Düşüncesini Mutedil Çerçeveye Oturtma Çabaları' adlı bu çalışmamıza esas teşkil eden İstrâbâdî ise katı geleneksel Şîi düşünce yapısını yumuşatarak daha makul bir çizgiye çekmeye çalışanların ılımlı bir örneği olarak kabul edilebilir. Konuya ilişkin birkaç ayet hususundaki yorumlama biçimi müstesna tutulursa, İstrâbâdî, konunun bağlamını dikkate alarak karşılaştığı her ayet ve kavramı, Sünnî tefsirler ile uyum içerisinde hareket etmek suretiyle, imâmet ve Ehl-i beyt inancı ile ilişkilendirmeye çalışmaz. Bu çalışmada, İstrâbâdî'nin bu tutumu, adı geçen diğer Şîi otoriteleri başta olmak üzere Sünnî müfessirler ile karşılaştırmalı olarak titiz bir metin analizi yöntemiyle ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, İmâmet Nazariyesi, Şîi Düşüncesi, İstrâbâdî, Kur'anun Kerim fi-Levhin Mahfuz.

Abstract: This is a well known fact that the main stream of the Shia tradition, İmâmiyya – known also as Ja'fariyya and İthnâ 'Ashariyya – has been trying to justify its doctrine of Imamate based on a number of Qur'anic verses in a resolute show of disregarding the relevant context. Nonetheless, a minority of İmâmi authorities in the field of exegesis refused to do so. They, despite varying degrees of success, tried their best to develop a rather reasonable framework for the doctrine. Tabarsi, Tabatabai and partly even Tusi belong to this group.

Istirabadi, to whom this article is dedicated, is the best example known to us among the İmâmi commentators of the holy Qur'an who took upon himself to draw a rather moderate framework for the Shia tefsir tradition. If one disregards his take on a few verses, his general outlook on the issue of İmamate is pretty much in line with that of the Sunni tradition. Therefore, this study, based on a meticulous textual approach, elaborates on his views pertaining the issue comparing him with some of his İmâmi predecessors as well as their counterparts from the Sunni exegetical tradition.

* Doç. Dr. İnönü Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir ABD, ORCID: 0000-0002-7544-7099. Ahmet.kucuk@inonu.edu.tr (Sorumlu Yazar)

** Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tasavvuf ABD. ORCID: 0000-0001-6795-515x. hanifajmal@hotmail.com

Cite as/ Atıf: Küçük, A. & Hanif, M.A. (2024). Şîi tefsir geleneğinde Şia düşüncesini mutedil çerçeveye oturtma çabaları: Seyyid Cemâleddin İstrâbâdî örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1),275-304 <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1417168>

Received/Geliş: 09 January/Ocak 2024

Accepted/Kabul: 30 April/Nisan 2024

Published/Yayın: 30 April/Nisan 2024

Keywords: Qur'anic Exegesis, The Doctrine of İmâmate, Shia Thought, İstirâbâdi, Qur'anun Karim fi-Lavhin Mahfuz.

Giriş

Sünnî ve Şîi tefsir kaynaklarına bakıldığında imâmet, ismet, bedâ, rec'at, takiiye, Ehl-i beyt gibi birçok konuda birbirinden farklı görüşlerin savunulduğu ve hatta bu hususlarda ciddi polemiklere girildiği inkâr edilemez bir gerçektir.¹ II/VIII. asırda altıncı Şîi imam Ca'fer es-Sadık (öl. 148/765) döneminde, Ali b. Mîsem ve Hişâm b. Hakem gibi Şîi ulemanın hilafet kavramı yerine imâmet terimini kullanmaları ve Kitâbü'l-imâmet adlı eserler kaleme almaları sonucu, olduğu kabul edilen imâmet nazariyesine, (İmâmet teorisinin oluşumu üzerine bk. Öz vd., 2000) özellikle de imamın tayini meselesi, ismet vasfına sahip olup olmaması ve görevlerine dair, Şîi fırkaların kendi aralarındaki ihtilafları da bilinen bir husustur (Oruç, 2015:13). Fakat İmâmiyye (Ca'feriyye/İsnâaşeriyye) adlı ana gövde için imâmet, tevhid, adl ve nübüvvet gibi iman esaslarındandır. İmamların tayini Allah'a vacip olup ilahi fiil sonucu nas ile gerçekleşmiştir. Önceki imam görevi halefine ancak tevdi edebilir. İmam Peygamber'in naibi olması ve sıfatlarını taşıması hasebiyle masumdur. Bu yüzden itaati de vaciptir (Tûsî, 1405/1985:424-433). Buna binaen, Kur'ân-ı Kerim'de açıkça geçmeyen imâmet nazariyesinin delillendirilmesi için kimi zaman Şîi hadis kaynaklarında Ehl-i beyt imamlarına nispet edilen rivayetlere kimi zaman da Kur'ân ayetlerini bağlamından kopararak zorlama yorumlarla Kur'ân'a söyletmeye çalışılmıştır. Bu amaca yönelik Kur'ân'da geçen hâlife, imâm, vâris, velî, vezîr, emîn, hudâ, nûr, sebîl, vesîle, şâhit, es-sırâtü'l-mustakîm, sâlihu'l-mü'minin, hablullah, hüccetullah, kelimetullah, Nimetullah, fazlullah, Âl-i İbrahim gibi birçok terkip ve terimin yanı sıra sivrisinek anlamındaki ba'ûda ve bal arısı anlamındaki nahl gibi kavramların bile Ehl-i beyt ve imâmet inancıyla ilişkilendirilmesinden (Öztürk, 2009: 22-23) kaçınılmamıştır. Bu aşırı yorum Sünnilere göre apaçık bir tahrif olarak değerlendirilebilir.

Fakat bu duruma düşmekten imtina edip imâmet nazariyesine makuliyet kazandırmaya çalışan tefsir otoriteleri de vardır. Tabersî, Tabâtâbâi ve kısmen Tûsî de bunların arasında sayılabilir. Çalışmamıza esas teşkil eden İstrâbâdî ise Şîi düşüncesini mutedil çizgiye oturtmaya çalışanların daha ilımlı örneğidir. Birkaç ayet müstesna tutulursa, İstrâbâdî, konunun bağlamını dikkate alarak karşılaştığı her ayet ve kavramı imâmet ve Ehl-i beyt inancıyla ilişkilendirmez. Onun bu yaklaşımı kendisini Sünnî müfessirlere yakınlaştırmaktadır. Bu itidaldan dolayı İstrâbâdî, genelde tüm İslam mezheplerini özel de Ehl-i Sünnet ve İmâmiyye Şîa'sını birbirine yakınlaştırma çalışması olan, Takrîbü'l-mezâhib (Takrib çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Aksoy, 2017) fikrinin önderleri sayılan her biri taklid mercii olan Muhammed Hüseyin Burûcirdî (öl. 1961), Seyyid Şerefeddin (öl. 1957), Muhammed Hüseyin Kâşifülgâtâ (öl. 1954) ve Muhsin el-Emîn (öl. 1952)² gibi isimlere eklenebilir. İmâmet konusunda itidalli davrananların arasında ismi yukarıda geçen Kâşifülgâtâ, Mekârim-i Şîrâzî (öl. 1926) ve *et-Tefsîru'l-kâşif*'i de dahil birçok eseriyle Ehl-i Sünnet ve Şîa'yı birbirilerine yakınlaştırma gayretiyle bilinen son dönem Şîi otoritelerinden kabul edilen Muhammed Cevâd Muğniyye (öl. 1979) de sayılabilir. Her üçü imâmet anlayışını savunmakla birlikte onu usûlü'd-dînden usûlü'l-mezhebten indirgemişlerdir (Karadağ, 2022: 255,257). İmâmeti inanç boyutundan çıkarıp mezhebi bir çerçeveye oturtmak, Şîi düşüncenin öngördüğü şekilde bu anlayışı kabul etmeyen birinin de Müslüman olarak kabul edilmesi gerektiği sonucunu doğurmuştur. İstrâbâdî'nin bu husustaki görüşünün tam olarak tespit edilmesi mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte genel tutum ve davranışına bakıldığında yukarıda isimleri zikredilen Şîi ulema ile benzer görüşleri benimsemiş olabileceği muhtemeldir. Bazı hususlarda serdettiği görüşleriyle imâmeti usûlü'd-dînden değil usûlü'l-mezhepten sayan Muğniyye'yi bile geride bırakmış olması bu ihtimali daha da güçlendirmektedir.

Bu çalışmada, İmâmiyye'nin imâmet ve Ehl-i beyt doktrinleri Nisâ ve Mâide Surelerindeki ilgili ayetlere dayandırma yaklaşımının tarihsel seyri esnasında değişime uğrayıp uğramadığını tespit edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca Ehl-i Sünnet müfessirlerinin söz konusu ayetleri nasıl yorumladıklarına

¹ Bu hususta detaylı bilgi için bk. Mustafa Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet & Şîa Polemikleri*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009).

² Takrib fikrinin Ehl-i Sünnet tarafında eski Ezher şeyhleri Abdülmecîd Selîm (öl. 1954) ve Mahmûd Şeltût (öl. 1963), İhvân-ı Müslimîn'in kurucu lideri Hasan el-Bennâ (öl. 1949) ile Muhammed Ebû Zehre (öl. 1974) gibi simalar yer almaktadır. Bk. Hayreddin Karaman, "Ca'feriyye", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/9.

bakılacaktır. Bu amaca yönelik her iki mezhepten ilk, orta ve modern dönemlerin hepsini içine alacak şekilde beşer tefsir kaynağı seçilmiştir.

Çalışmamızın ilk bölümünde Şii tefsir otoritelerinden Kummî, Ayyâşî, Tûsî, Tabersî ve Tabâtabâî'nin Nisâ ve Mâide surelerinin ilgili ayetler çerçevesinde imâmet ve Ehl-i beyt yaklaşımları okuyucu ile paylaşılmıştır. İkinci bölümde, mevzu bahis olan konu ve ayetlere, Sünnî müfessirlerden Taberî, Zemahşerî, Kurtubî, Elmalılı ve Sait Şimşek'in nasıl yaklaştıkları ortaya konulmuştur. Üçüncü bölüm ise çağdaş Şii müfessirlerden İstirâbâdî'nin konuya ilişkin yaklaşımına tahsis edilmiştir. Burada İstirâbâdî'nin imâmet ve Ehl-i beyt yaklaşımı diğer Şii müfessirlerle karşılaştırılarak Şîa düşüncesini mutedil çerçeveye oturtma çabalarına dikkat çekilmiştir. Esas konuya geçmeden önce ilgili ayetlerin Arapça ve Türkçe mealini vermenin, konunun anlaşılmasına katkı sağlayacağından, faydalı olacağı düşünülmüştür.

Nisâ 51-59:

لَمْ تَرِ إِلَى الَّذِينَ أَوْثُوا نَصِيْبًا مِّنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجَنِّبِ وَالطَّاعُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هَؤُلَاءِ أَهْدَى مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلًا (51) أُولَئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ وَمَنْ يَلْعَنِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ نَصِيرًا (52) أَمْ لَهُمْ نَصِيبٌ مِّنَ الْمُلْكِ فَإِذَا لَا يُؤْتُونَ النَّاسَ نَقِيرًا (53) أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَى مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ فَقَدْ آتَيْنَا آلَ إِبْرَاهِيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَآتَيْنَاهُمْ مُلْكًا عَظِيمًا (54) فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ بِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ صَدَّ عَنْهُ وَكَفَىٰ بِجَهَنَّمَ سَعِيرًا (55) إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا سَوْفَ نُصَلِّبُهُمْ نَارًا كَلِمًا نَضَجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَنًا لَهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَزِيزًا حَكِيمًا (56) وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا لَّهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ وَيُدْخِلُهُمْ ظِلًّا ظَلِيلًا (57) إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا (58) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا (59)

Kendilerine kitaptan nasip verilenleri görmedin mi? Putlara ve bâtıla iman ediyorlar, sonra da kâfirler için “Bunlar Allah’a iman edenlerden daha doğru yoldadır” diyorlar. (51) Bunlar Allah’ın lanetlediği kimselerdir. Allah’ın rahmetinden uzaklaştırdığı kimseye yardımcı bulamazsın. (52) Yoksa onların mülkten bir nasipleri mi var? Öyle olsaydı insanlara zerre miktarı bir şey vermezlerdi. (53) Yoksa onlar, Allah’ın lütfundan verdiği şeylerden dolayı insanlara haset mi ediyorlar? Oysa İbrâhim soyuna da kitabı ve hikmeti verdik ve onlara büyük bir hükümlerlik bahsettik. (54) Onlardan bir kısmı İbrâhim’e inandı, kimi de ondan yüz çevirdi; kavurucu bir ateş olarak cehennem yeter. (55) Şüphe yok ki, âyetlerimizi inkâr edenleri gün gelecek bir ateşe sokacağız; onların derileri pişip acı duymaz hale geldikçe, derilerini başka deriler ile değiştiririz ki acıyı duysunlar. Allah daima üstündür ve hikmet sahibidir. (56) İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları da, içinde ebediyen kalmak üzere, altından ırmaklar akan cennetlere sokacağız. Orada onlar için tertemiz eşler vardır ve onları koyu bir gölgeliğe alacağız. (57) Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir. (58) Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ülü’l-emre de. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah’a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah’a ve peygambere götürün. Bu, elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlıdır hem de en güzeldir. (59)

Mâide 1, 3, 55 ve 67:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ أُحْلِلْتُمْ لَكُمْ بِهَيْمَةِ الْأَنْعَامِ إِلَّا مَا يُبْتَلَىٰ عَلَيْكُمْ غَيْرَ مُحْلِي الصَّيِّدِ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ (1) حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالِدُ وَالْحَمُّ وَالْخُنْزِيرُ وَمَا أَهَلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَّةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبْعُ إِلَّا مَا دَكَّيْتُمْ وَمَا دُبِحَ عَلَى النَّصْبِ وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْوَاجِ ذَلِكُمْ فِسْقٌ الْيَوْمَ بَيِّنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تُخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنَ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيْتُ لَكُمْ الْإِسْلَامَ دِينًا فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَحْصَصَةٍ غَيْرِ مُتَجَانِفٍ لِإِيمَانِهِ فَإِنَّ اللَّهَ عَفُورٌ رَّحِيمٌ (3) إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ (55) يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا تَلْعَتْ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ (67)

Ey iman edenler! Sözleşmeleri yerine getirin. İhramda bulunduğunuz sırada avlanmayı helâl saymamanız şartıyla, size bildirilecek olanlar dışındaki “en’âm” denen hayvanlar sizin için helâl kılınmıştır. Şüphesiz Allah dilediği gibi hükmeder. (1) Murdar hayvan, kan, domuz eti, Allah’tan başkası adına kesilmiş, boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanarak öldürülmüş

hayvanlarla -henüz canı çıkmadan yetişip kestiklerinizin dışında- yırtıcıların yediği hayvanlar, dikili taşlar önünde (sunaklarda) boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla paylaşmanız size haram kılındı. Çünkü bunlar doğru yoldan sapmaktır. Bugün, kâfirler dininize karşı (mücadelede) ümitlerini yitirmişlerdir. Onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslâmiyet’i beğendim. Kim açlıktan bunalıp çaresiz kalırsa, günah sınırına varmaksızın yiyebilir. Şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir. (3) Sizin veliniz ancak Allah’tır, peygamberidir, bir de Allah’ın emrine boyun eğerek namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren müminlerdir. (55) Ey peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O’nun mesajını iletmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Şüphe yok ki Allah kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez. (67)

1. İmâmet ve Ehl-i beyt Meselelerine İlişkin Nisâ ve Mâide’deki Bazı Ayetlere Şîi Tefsir Otoritelerinin Yaklaşımı

A. Ebu’l-Hasan el-Kummî

İlk dönem Şîi müfessirlerinden olan Ebu’l-Hasan Ali b. İbrahim b. Hâşim el-Kummî (öl. 307/919’dan sonra) Şîa’nın Ahbârî ekolüne mensuptur (Hûi, ts: 16/17). Kuleynî (öl. 329/941) *Kâfi* adlı eserinden kendisinden yaklaşık olarak yedi bin rivayet nakletmiştir. Kummî imâmet hususunda kendisine atıfta bulunulan Nisâ 54-59 ayetlerin hemen hemen tamamında ilgili ifadelerle Ali’nin velâyetinin kastedildiğini iddia etmektedir. Şöyle ki Nisâ 54’te geçen “ناس”, “فضل” sözcükleri ile Ali ve Ehl-i beyt imamları ve onların velâyetleri, 55’te geçen “فمنهم ما آمن به” ifadesiyle kastedilenin de sahabilerden Ali’nin velâyetini kabul eden Selman-ı Fârisî (öl. 36/656), Ebû Zer el-Gıfârî (öl. 32/653), İbnü’l-Esved olarak da bilinen Mikdât b. Amr Esved (öl. 33/653) ve Ammâr b. Yâsir (öl. 37/657) gibi şahsiyetler olduğu, “ومنهم من صد عنه” ifadesi ile de Ehl-i beytin imâmetini gasp edenleri ve onların takipçilerini tanımladığı görüşünü serdetmektedir. Bu üstü kapalı da olsa Sünnî geleneğinde Raşit halifeler olarak kabul edilen ilk üç halifeye ve Sünnî dünyasının tamamını gaspçı ve hakikatten yüz çevirenler yaftalarıyla, en basit ve masum tabirle, sapıklık ithamında bulunmaktan başka bir şey değildir. Sonraki ayette geçen “آيات” ve 59’daki “اولوالامر” ile de Ali ve Şîi geleneğinde dini ve siyasi önderlik atfedilen Ehl-i beyt imamları olarak yorumlamaktadır (Kummî, 1435/2014: 1/206-207). Aynı zamanda bu ayetler Kummî’ye göre başta Ali olmak üzere bütün Ehl-i beyt imamlarının velâyetini kabul edip Allah ve Resulüne itaatle birlikte onlara da itaat etmeleri gerektiğini dinî bir zorunluluk haline getirmektedir. Aksi takdirde bu ayetlerde bahsedilen “جهنم”, “نار” ve “كلما نضجت جلودهم بدلناهم جلودا غيرها” ve “كلما نضجت جلودهم بدلناهم جلودا غيرها” şeklindeki azabın muhatapları olacaklardır (Kummî, 1435/2014: 1/207).

Kummî, bağlama dikkat etmeden, Mâide 1 ayetinin baş tarafında geçen “اوفوا بالعقود” ifadesiyle; Hz. Peygamber’in on farklı olay ve yerde kendisinden sonra Hz. Ali’nin velâyeti hususunda Müslümanlardan ahid aldığı şeklindeki Ehl-i beyt imamlarından nakledilen rivayetleri esas alarak Müslümanların genel anlamdaki ahidleri ile birlikte özellikle velâyet hususundaki bu ahidlerine de bağlı kalmaları gerektiğini zikretmektedir (Kummî, 1435/2014: 1/236). Kummî, ayrıca, bağlamı göz ardı etme pahasına da olsa, “Ben size kitap ve hikmet verdikten sonra nezdinizdekini tasdik eden bir elçi size geldiğinde ona mutlaka inanacak ve yardım edeceksiniz” mealindeki Âl-i İmrân 81 ayette Allah’ın peygamberlerden “ولتصرنه” şeklinde almış olduğu sözü Ali’nin velâyetine ve bu konuda ona yardım edilmesi gerektiğini yine Ehl-i beyt imamlarından gelen rivayetlere atıfta bulunarak dile getirmektedir (Kummî, 1435/2014: 1/160). Söz konusu bu rivayetlerden birinde Hz. Adem başta olmak üzere bütün peygamberlerin dünyaya dönüp Ali’ye yardım edeceklerini söz konusu ayetin son kısmında geçen “اقررتم/قبول اقررتم واخذتم علي ذلكم اصري” peygamberlerin de “اقررتنا/قبول اقررتنا” diye cevap vermeleri üzerine Allah’ın (c.c.) “o halde şahid olunuz ben de sizinle birlikte şahitlik edenlerdenim” ifadeleriyle ilişkilendirmektedir (Kummî, 1435/2014: 1/160).

Kummî’nin Ehl-i beyt imamlarından gelen rivayetler üzerinden yorumlama stratejisi Mâide 55’te de kendini gösteriyor. Burada “والذين آمنوا الذين يقيمون الصلاة ويؤتون الزكاة وهم راكعون” ifadesiyle kastedilenin Ali olduğunu bu vesileyle onun da Allah ve Resulü’nden sonra Müslümanların velisi olduğunu belirtmektedir (Kummî, 1435/2014: 1/224). Kummî’ye göre bu ayetin nüzulünden sonra Hz. Peygamber ashabını toplayıp onlara kendisinden sonra Kur’ân’ı ve Ehl-i beytini bıraktığını, bunlara sahip çıkanların

da hak üzere olacaklarını söyledikten sonra sahabeden bir kısmı Peygamber'in bu ifadesini hilafeti kendisinden sonra Ehl-i beytine tahsis ettiğini anladılar. Buna binaen Kâbe'de toplanıp bu işi Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sonra ne pahasına olursa olsun Ehl-i beyt'ine bırakmaması hususunda karara vardılar. Onların yaptıkları bu toplantıyı ve almış oldukları bu kararı Allah (c.c.) Zuhurif sûresi 79 ve 80. Ayetlerde belirtildiği üzere Peygamber'e (s.a.v.) haber verdi. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye giderken konakladığı Gadir-i Hum'da Mâide 67 ayeti nazil oldu ve Ali'nin velâyeti ile ilgili olarak kendisine bildirileni tebliğ etmesini istedi. Bunun üzerine Resul-i Ekrem Ali'nin elinden tutup kaldırarak şöyle dedi: "Ben kimin velisi isem Ali de onun velisidir. Ey Allah'ım onu veli edinenin sen de velisi ol, ona düşmanlık edenin sen de düşmanı ol, ona yardım edene sen de yardım et, onu yarı yolda bırakma sen de yarı yolda bırak. Onu seveni sen de sev". Daha sonra Kâbe'de toplananlardan on dört kişi Hz. Peygamber'i (s.a.v.) öldürmek üzerine söz birliği ederek gece karanlığında onun geçeceği yol üzerinde mevzilendi. Düzenlenen bu komplo ve komplocuların isimleri Cebrail tarafından Resul'i Ekrem'e bildirilmek suretiyle suikast tehlikesi bertaraf edildi. Hz. Peygamber (s.a.v.) durumu kendi ashâbıyla paylaştı. Ancak suikast girişimine yeltenenlerin yeminler içerek durumu inkâr etmeleri üzerine Tevbe 74. ayet nazil oldu (Kummî, 1435/2014: 1/255-257).

B. Ebü'n-Nadr el-Ayyâşî

Şia'nın dördüncü asır Ahbârî ekole mensup müfessirlerinden Ayyâşî (öl, 320/932),³ imâmet meselesini Nisâ 51-59 ayetlerini Ehl-i beyt imamlarına isnad edilen birçok rivayete dayanmak suretiyle birlikte değerlendirmektedir. Nisâ 51'de geçen "أمنوا" kelimesinden kastedilenin Ehl-i beyt imamları olduğunu, 53'teki "ملك" sözcüğüyle de imâmet ve hilafetin kastedildiğini ifade etmektedir. Nisâ 54'te geçen "ناس" ve "فضل" kelimelerinden yine Ehl-i beyt imamları ve onlara verilen imâmetin kastedildiğini belirtmektedir. "ملكا عظيما" ile ayette açıkça belirtilmiş olan Âl-i İbrahim'e verilen hükümleranın yanı sıra Âl-i Muhammed'e verilen imâmet kurumu olduğu ve bu kuruma itaat ve isyanın Allah'a itaat ve isyana eşdeğer olduğunu detaylı bir şekilde açıklamaktadır. Ayyâşî'ye göre Nisâ 58'deki "ان الله يأمركم ان تودواالأمانات الي اهلها" şeklindeki ilahî emrin muhatapları sıradan Müslümanlar değil, Ehl-i beyt imamlarıdır. Buna göre önceki imam sonra gelen imama miras olarak aldığı ilmi birikim ve imâmet kurumunun içerdiği dinî, siyasî otoriteyi⁴ devredecektir (Ayyâşî, 1421/2000: 1/404-405). Nitekim Ayyâşî'ye göre imamlar sıralaması Hz. Ali'den nakledilen bir rivayete dayanarak önceden belirlenmiştir. Dolayısıyla önceki imamın sonraki imamı tayin etme hakkına sahip olmadığı gibi onun görevi sadece emaneti kendisinden sonraki sahibine tevdi etmektir (Ayyâşî, 1421/2000: 1/408, 413-414).

Nisâ 59'deki "اولوالامر" ifadesinin Kummî'de olduğu gibi Ayyâşî'de de önce Hz. Ali sonra da diğer Ehl-i beyt imamlarına işaret ettiği düşüncesinin esas alındığı görülmektedir (Ayyâşî, 1421/2000: 1/414).

Ayyâşî, Kummî'nin aksine Maide 1'deki "verdiğiniz ahitleri yerine getiriniz" ifadesini Ali'nin velâyetiyle ilişkilendirmeyip ayette geçen "عقود" sözcüğünü "عهود" olarak değerlendirip Mâide 3 ayetin açıklamasına geçmektedir. Bu ayette geçen "bugün kafirler sizin dininizden ümitlerini kesmişlerdir" ifadesindeki "اليوم" sözcüğünden Ali'nin imâmetinin açıklandığı gün, ayetteki "كفروا" kelimesiyle kastın Ümeyyeoğulları oldukları şeklinde yorumlamaktadır. Ona göre bu ayetin nazil olduğu gün Ümeyyeoğulları Ehl-i beyt'ten ve dolaylı olarak İslam dininden ümitlerini kesmişlerdir. Ayyâşî Ehl-i beyt imamlarından nakledilen rivayetler ışığında bu ayetin devamındaki "اليوم اكملت لكم دينكم" ile dinin Ali'nin velâyetiyle kemale erdiğini iddia etmektedir. Söz konusu rivayetlere göre Ali'nin velâyetinin kabulü ve ona ittibâ inen son dinî farizadır. Daha önce inen namaz, zekât, oruç ve hac farizalarının sıhhati de velâyeti kabul edip etmemeye bağlıdır (Ayyâşî, 1421/2000: 2/9-10).

³ Ayyâşî üzerine bk. M. Suat Mertoğlu, "Ayyâşî, Muhammed b. Mes'ûd", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), Ek-1/151-152.

⁴ Şii gelenekte siyasî otoriteyi imamların Hz. Peygamber'den (s.a.v.) tevarüs ettikleri silah simgeler. Bu silah İsrailoğullarındaki ahid sandığıyla eşdeğer tutulur. Yahudi gelenekte ahid sandığının konumu ne is Şii gelenekte tevarüs edilen silahın konumu da odur. Bk. Ebü'n-Nadr Muhammed b. Mes'ûd el-Ayyâşî, *Teftîrü'l-Ayyâşî*, (Kum: Müessesetü'l-Bi'sa, 1421), 1/407-408.

Ayyâşî Mâide 55'teki "الذين آمنوا" ifadesinden Hz. Ali ve Ehl-i beyt imamlarının kastedildiğini iddia etmekte, (Ayyâşî, 1421/2000: 2/57-58) Mâide 67'deki Hz. Peygamber'e yönelik kendisine indirilenin bildirilmesi gerektiğine dair hitabı insanlara Ali'nin velâyetinin ilan edilmesinin gerekliliği olarak anlamaktadır. Rivayetlerdeki farklılıklara binaen Ali'nin velâyetinin açıklanmasının zorunluluğu şeklindeki ilahî emir Resul-i Ekrem'e Arafat veya Mina'da inmiştir. Ashabının bu hususta alabileceği olumsuz tavırdan endişe eden Hz. Peygamber (s.a.v.) bu ilanı üç gün geciktirmiştir. Nihayet Gadir-i Hum'da Cebrail'in kendisine bunu yapması gerektiğini, yapmaması halinde misyonunu yerine getirmemiş olacağını, Allah'ın (c.c.) bu hususta kendisini insanlardan koruyacağını hatırlatması üzerine Resul-i Ekrem Ali'nin velâyeti hususunda Ebû Bekir (öl. 13/634) ve Ömer (öl. 23/644) de dahil olmak üzere on iki bin insandan biat almıştır.⁵

C. Ebû Ca'fer et-Tûsî

Şia'nın İsnâaşeriyye geleneğinde dönüm noktası olan Usûlî ekolünün kurulup gelişmesinde dikkat çeken üç önemli âlimden biridir.⁶ Dini ilimlerin hemen her alanında eser telif ettiğinden "Şeyhü't-tâife" unvanıyla anılagelmiştir. Beşinci asır müfessirlerinden olan Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî et-Tûsî (385/995-460/1067)⁷ Nisâ 54'teki "ناس" sözcüğünün açıklamasında Peygamber, Ehl-i beyt ve Araplar şeklinde üç görüş aktarmaktadır. "فضل" kelimesinin açıklamasında da aynı şekilde üç görüş beyan etmektedir. Bunlar Hz. Peygamber'e verilen nübüvvet, nübüvvetinin yanında Ehl-i beytine verilen imâmet ve dörtten fazla evlilik gibi sadece kendisine tahsis edilen ayrıcalıktır. Aynı ayette geçen "ملك" kelimesinin tefsirinde İbrahim soyuna verilen hükümlerlik, Davut ve Süleyman'a verilen çok sayıda kadınlık evlilik ruhsatı ve nübüvvet olmak üzere üç görüş aktarmaktadır. Nübüvvetle kastın da İbrahim soyuna verilen nübüvvet, Hz. Peygamber'in nübüvveti ve Ehl-i beyt'inin hilafetidir (Tûsî, 1434/2013: 3/227-228).

Nisâ 58-59 ayetlerini tefsir ederken bu ayetlerde geçen bazı lafızlar üzerinde detaylı bir şekilde durmaktadır. "ان الله يأمركم ان تودوا الامانات الي اهلها" ifadesinden üç görüş olarak aktardığını belirtmesine rağmen bu hususta dört görüş belirttiği müşahede edilmektedir. İlki genel anlamda kişiye emanet edilenin sahibine teslim edilmesi, ikincisi halkın yönetiminin kendisine emanet edildiği yöneticilerin bu emanete sahip çıkılması, üçüncüsü ise Ehl-i beyt imamlarından önce gelenin sonra gelene imâmet emanetini hakkıyla tevdi etmesi, dördüncüsü de bu ayetin sebep-i nüzulü olan Hz. Peygamber'in Kâbe'nin anahtarını, işini hakkıyla yaptığından dolayı, eski sahibi Osman b. Talha'ya teslim etmesidir (Tûsî, 1434/2013: 3/234). Tûsî'nin "اولوالامر" ile ilgili olarak, iki görüş aktardığını belirtmesine rağmen, üç görüşe referansta bulunduğu gözlemlenmektedir. Bunlardan ikisi امراء/yöneticiler ve علماء/alimler şeklinde olup Sünnî müfessirlerin görüşünü yansıtırken üçüncü görüş ise Şii tefsir geleneğinin üzerinde ısrarla durduğu Ehl-i beyt imamları ve onlara mutlak itaat gerekliliği ile alakalıdır. Tûsî, ilk iki görüşün imkansızlığına dair argümanlarını serdettikten sonra asıl kastedilenin Ehl-i beyt imamları olduğu kanaatine varmaktadır. Allah ve Resul'üne itaatte bir sınırlandırma söz konusu olmadığı gibi ayetteki ülü'l-emre itaat sınırlandırılmamış olmasını da Ehl-i beyt imamlarının ismet sıfatını haiz olduklarına delil teşkil ettiğini öne sürmektedir. Tûsî, ayette geçen "ذلك" ifadesiyle tartışmalı hususların Allah ve Resul'üne irca etmeyi emrettiği gibi Ehl-i beyt imamlarına da irca etmeye işaret ettiğini iddia etmektedir (Tûsî, 1434/2013: 3/235-237).

Tûsî, Mâide 1'de geçen "عقود"ün tefsirinde birçok görüş aktardıktan sonra tercihini bu hususta İbn Abbas'ın "Allah'ın Kur'an'da farz, helal ve haram kıldıkları" şeklindeki görüşünden yana kullanmaktadır (Tûsî, 1434/2013: 3/414-415). Mâide 3'te geçen "اليوم ينس الدين كفروا من دينكم"

⁵ Biat alınan insan sayısı değişik rivayetlerde farklılık arz etmektedir. Gadir-i Hum olayının detayları ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu husustaki hitabının ayrıntıları için bk. Ayyâşî, 2/62-66.

⁶ Usûlî ekolde itikadi konuların anlaşılmasında reye ağırlık veren Şerîf el-Murtazâ'dan daha çok nakle yönelen Şeyh Müfid'e yakınlık arz eder. Abdullah Kahraman, "Tûsî, Ebû Ca'fer (Fıkıh)", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/435. *En-Nihâye* ve *el-Mebsûû* gibi sistematik fûrû eserleriyle İmâmiyye fikhının gelişimine damgasını vurmuştur. İmâmî mezhebinde yeni bir dönemin başlatıcısı olarak kabul edilen Tûsî'nin eserleri Şia için temel kaynaklar özelliğini taşır. Ayrıntılar için bk. Karaman, "Ca'feriyye", 7/5-6.

⁷ Tûsî hakkında geniş bilgi için bk. Mustafa Öz, "Tûsî, Ebû Ca'fer (Fıkıh)", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/433-435.

ifadesindeki “bugün” ve “kafirler” ile sırasıyla veda haccındaki arefe günü ve Müslümanların dinlerini bırakıp şirke döneceklerinden ümitlerini kesen kafirlerin kastedildiğini ileri sürmektedir (Tûsî, 1434/2013: 3/434-435). “اليوم اكلت لكم دينكم” ifadesindeki “kemale erdirme” ile neyin kastedildiği hususunda üç farklı görüş serdetmektedir. Bunların ilk ikisi dinî hükümlerin tamamlanmış olması, Müslümanların düşmanlarına galip gelmesi ve düşman korkusunun giderilmiş olmasıdır. Üçüncüsü ise Ali’nin velâyetiyle dinin tamamlanmış olmasıdır. Ona göre bu ayet Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Ali’yi Gadîr-i Hum’da kendisinin velisi ve halifesi olarak ilan etmesinden sonra nazil olmuştur (Tûsî, 1434/2013: 3/435-436).

Tûsî Mâide 55 ayetin başında geçen “ولي” kelimesinin genel anlamda “مولاة/dostluk” manasında değil de özel “ولي الامر” anlamında kullanıldığını iddia etmektedir. Zira ayette geçen “انما” edatı genel anlamı özelleştirmek için kullanılır. Tûsî’nin tefsirinde bu ayetin nüzulüne ilişkin değişik rivayetler aktarılmıştır. Bu rivayetlerde Ali başta olmak üzere Sa’d bin Übade ve Abdullah bin Selam’ın isimleri de zikredilmiştir. Ancak Tûsî’ye göre söz konusu ayetin nüzulüne adı geçen şahıslardan her kim sebep olursa olsun ayette geçen “والذين آمنوا” ile Ali’nin velâyetinin kastedildiği gerçeğini değiştirmez. Ona göre bu ifadenin sıralama itibariyle Allah ve Resul’ünden sonra yer almış olması ancak Ali’nin velâyeti ile ilişkilendirilmek suretiyle anlam kazanır. Nitekim Sünnî ve Şîî müfessirlerin kahir ekseriyetine göre bu ayet Hz. Ali’nin rükû’ halindeyken yüzüğünü infak etmesi hususuna dikkat çekmek üzere inmiştir (Tûsî, 1434/2013: 3/559-564). Tûsî, “kim Allah’ı, Resulünü ve iman edenleri veli edinirse bilsin ki Allah’tan yana olanlar mutlaka galip geleceklerdir” mealindeki bir sonraki ayette geçen “والذين آمنوا” ifadesi ile kimlerin kastedildiğine dair farklı görüşler aktarmaktadır. Bu ifadenin Şîî düşüncesinde bazıları tarafından bir önceki ayette zikredilen “والذين آمنوا” ile örtüştüğünü ve dolayısıyla her iki ifade ile Ali’ye işaret edildiğini beyan etmektedir (Tûsî, 1434/2013: 3/565).

Tûsî, Mâide 67’nin tefsirinde ise bu ayetin nüzul sebebine ilişkin dört farklı görüş beyan etmektedir. Bunlardan sadece dördüncü görüşü Ehl-i beyt imamlarından nakledilen bir rivayete dayandırarak Ali’nin velâyeti ile ilişkilendirmektedir. Ona göre Hz. Peygamber (s.a.v.) kendisine daha önceden bildirilmiş olan Ali’nin velâyetinin ilanının gerekliliği hususunda toplumun belli bir kesiminden gelebilecek muhtemel tepkilerden çekinmiş ve herhangi bir teşebbüste bulunmamıştır. Bunun üzerine kendisine bildirilenin bir an önce açıklanması gerektiği ve bu hususta insanlardan gelebilecek zararlara karşı kendisinin ilahî koruma altında olduğu bildirilmiştir (Tûsî, 1434/2013: 3/587-588).

D. Ebû Alî et-Tabersî

Şîa’nın önemli tefsir otoritelerinden biri olup Kummî’den yaklaşık iki asır sonra gelen Ebû Alî Emînüddîn el-Fazl b. el-Hasen et-Tabersî (öl. 548/1154) Şîa’nın VI/XII. asır meşhur tefsir otoritelerindedir.⁸ Tabersî, Nisâ 54’te geçen “ناس” ve “فضل” sözcüklerinin açıklamasında yaklaşık dört görüş ileri sürmektedir. Bunlardan sadece birinde bu sözcükleri Ali ve Ehl-i beyt imamlarıyla ilişkilendirmiştir. “ناس” ile Ehl-i beyt, “فضل” ile Hz. Peygamber’e (s.a.v.) verilen nübüvvet ve kendisinden sonra Ehl-i beyt’inde devam edecek olan imâmet olduğunu anlamıştır. Aktarılan diğer görüşlerde bu sözcüklerle kastın; Resul-i Ekrem’in bizatihi kendisi, ashâbı, Araplar ve diğer nimetlerin yanı sıra özellikle nübüvvet olduğu belirtilmiştir (Tabersî, 1427/2006: 3/91-92). Nisâ 55’teki “فمنهم من آمن به” ifadesiyle Kummî’nin belirttiğinin aksine ya “Ehl-i kitaptan Peygamber’e iman edenler” ya da “İbrahim ümmetinden kendisine iman edenler” şeklinde yorumlamıştır (Tabersî, 1427/2006: 3/92). Tabersî yine Kummî’nin aksine “جهنم”, “نار” ve “oradaki ateş sonucu derilerin yanıp yenilenmesi” ifadelerini Ehl-i beyt ve imâmet kurumuyla herhangi bir şekilde ilişkilendirmemektedir (Tabersî, 1427/2006: 3/92-94).

Tabersî, tefsirinde detaylı açıklamalara yer veren Nisâ 59 ayetinde geçen “اولوالامر” ifadesine ilişkin üç görüş aktarmaktadır. Bunlardan ilk ikisini Sünnî müfessirlerin görüşünü yansıtır. Üçüncüsü

⁸ Hayat ve eserleri için bk. Mustafa Öz, “Tabersî”, *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/324-325.

ise söz konusu ifadeyi Ehl-i beyt imamları ve onlara mutlak itaatın gerekliliği ile alakalıdır. Allah ve Resul'üne itaatte bir sınırlandırma söz konusu olmadığı gibi ülü'l-emre itaatın sınırlandırılmamış olmasını da Ehl-i beyt imamlarının ismet sıfatını haiz olduklarına delil teşkil ettiğini öne sürmektedir. Aksi takdirde Allah (c.c.) ülü'l-emre itaati kendisine ve Peygamber'ine itaatiyle birlikte zikretmez ve üçüncü sıraya koymazdı. Tabersî, ayette geçen “ذَلِكَ” lafzı ile tartışmalı hususların Allah ve Resul'üne irca edilmenin emredildiği gibi Ehl-i beyt imamlarına da irca edilmenin gerekliliğine işaret ettiği kanaatindedir. Ona göre, Hz. Peygamber'in vefatından sonra tartışmalı meselelerin çözümünü halifeleri ve şeriatı koruma sorumlulukları nedeniyle imamlarda aramanın Resul-i Ekrem'in sağlığında kendisine götürmekle eşdeğerdir (Tabersî, 1427/2006: 3/96).

Tûsî'nin yaptığı gibi Tabersî de Mâide 1'deki “عقود” sözcüğünü Sünnî tefsir geleneğiyle mutabık bir şekilde yorumlarken, (Tabersî, 1427/2006: 3/215-216) seleflerinin belirttikleri gibi, Mâide 55'teki “الَّذِينَ آمَنُوا” ifadesini Ali'nin velâyet ve imâmetinin kastedildiğine dair en açık delillerden biri olarak kabul etmektedir. Bunu nakli/rivayet, lugavî/Arap dilinin gramatik yapısı ve aklî/felsefi argümanlarla ortaya koymaktadır. Nitekim ayetin başında “انما وليكم الله ورسوله والذين آمنوا” yer alan “انما” edatı dilbilimsel olarak kendisinden sonra gelenin tahsisini ifade eder. Öyleyse ayetteki velayet tahsisi Allah ve Rasulu'nu kapsadığı gibi rivayetlerde zikredildiği üzere iman edenler ifadesiyle işaret edilen Ali'yi de kapsamaktadır. Onun dışındakiler ise kapsam dışı kalmaktadır. (Tabersî, 1427/2006: 3/296-298). Mâide 67'de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tebliğ sorumluluğunu yerine getirmemesi halinde ona yönelik tehdit içermekle birlikte “بلغ ما أنزل اليك” ifadesiyle neyin kastedildiği hususunda farklı görüşlere yer vermektedir. Görüşlerin bir kısmında kastedilenin genel nübüvvet misyonu olduğu belirtilir. Diğer kısmında ise, çoğunlukla Ehl-i beyt imamlarından nakledilen rivayetlere dayalı olarak, kastedilenin Ali'nin velâyeti ve ona itaatın gerekliliğidir. Nitekim Tabersî'ye göre Resul-i Ekrem kendisinden sonra Ali'yi veli ve imam olarak tayin etme noktasında ashabinın bir kısmından gelebilecek muhtemel olumsuz tepkilerden dolayı duymuş olduğu tereddüt üzerine bu ayet nazil olmuştur. İlahi koruma garantisinden sonra da Ali'nin elinden tutarak Gadîr-i Hum'da onu ashabına velisi ve halifesi olarak takdim etmiştir (Tabersî, 1427/2006: 3/313-314).

E. Muhammed Hüseyin Tabâtabâî

İmâmiyye'nin modern dönem önemli çağdaş müfessirlerinden biri olan Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin Tabâtabâî'ye göre, (öl. 1321/1981)⁹ Nisâ 54'te geçen “ناس” sözcüğünden, kendi deyimiyle, bağlamın zahirine bakılırsa müminler anlaşılır. Ancak ayetin devamındaki “آل ابراهيم” ifadesinden hareketle bu sözcüğü Hz. Peygamber ve Ehl-i beytine yormak daha gerçekçi olur. Nitekim Hz. Peygamber ve Ehl-i beyti Hz. İbrahim'in soyundandırılar. “ملكا عظيما” ifadesi hem dünyevî (karar verme yetkisi ve hükümlerlik) hem de manevî (nübüvvet ve velâyet) mülk olarak anlaşılabilir da Tabâtabâî, ikincisinin daha tercihe şayan olduğunu vurgular (Tabâtabâî, 1417/1997: 4/375-377). Konuya ilişkin görüşlerini *Kâfi*, *Tehzîb*, *Ma'ânî*, *Basâir*, *Kummî*, *Ayyâşî* tefsirleri gibi birçok Şii kaynaklarında aktarılan rivayetlerle desteklemeye çalışır (Tabâtabâî, 1417/1997: 4/383-384).

Tabâtabâî, Nisâ 56'de yer alan “آيات” kelimesini Ali ve Ehl-i beyt imamları olarak yorumlayan Kummî'yi söz konusu sözcüğü nazil olmadığı bir konuyla ilişkilendirdiğinden ötürü örtülü bir biçimde eleştirir (Tabâtabâî, 1417/1997: 4/384). “Allah size emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder” mealindeki Nisâ 58'de geçen “امانات” ve “عدل” sözcüklerini de genel anlamda emanetlerin ehline verilmesi ve insanlar arasında hükmedildiğinde âdil olunması şeklinde yorumlar (Tabâtabâî, 1417/1997: 4/378). Ardından “امانات” sözcüğünü “imâmeti önceki imamın sonraki imama tevdi etmesi gerektiği” şeklinde anlayan *Tefsîrû'l-burhân* müellifi Haşim el-Bahrânî'yi (öl. 1107/1696) sözcüğün kendisi üzerine nazil olmadığı bir konuyla ilişkilendirmekle itham etmektedir (Tabâtabâî, 1417/1997: 4/385).

Nisâ 59 ayetin tefsirine yaklaşık on beş sayfa yer ayırarak konuyu etraflıca tartışmaktadır. “اولوالامر” ile ne kastedildiğinden ziyade kimlerin kastedilmediğini uzun ve yorucu argümanlarla tespit etmeye çalışmaktadır. Özellikle bu ifadeden niçin Raşit halifeler, seriyye emirleri, ulema ve ehlü'l-hal

⁹ Hayatı ve eserleri hakkında bk. M. Suat Mertoğlu, “Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin”, *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 36/306-308.

ve'l-akd sınıfının anlaşılmadığının gerekçeleri üzerinde durmaktadır (Tabâtabâî, 1417/1997: 4/387-400). Bu gerekçeleri belirttikten sonra diğer Şîî müfessirler gibi söz konusu ifade ile ancak Ehl-i beyt imamlarıyla açıklanabileceğini ileri sürmektedir. Bunlara ilaveten bu ifadeyle masum imamın kastedilmediğine dair gelen itiraz ve tereddütlere de ayrıntılı olarak cevap vermektedir. Buna göre dini hususlarda Allah ve Resulüne itaatın gerekliliği ile ayette bu ikisinden sonra zikredilen masum Ehl-i beyt imamlarına itaatın de müminlere yüklenen bir fariza olduğunu belirtmektedir (Tabâtabâî, 1417/1997: 4/401-402).

Tabâtabâî, Mâide 1'deki "عقود"ü genel anlamda değerlendirerek onu bütün dini ahit ve sözleşmeler olarak yorumlamakta, bunu daha özel ahitler şeklinde anlayan müfessirlerin görüşlerini de zayıf bulup Kummî gibi ilk dönem bazı Şîî alimlerin aksine söz konusu sözcüğü velâyetle ilişkilendirmemektedir (Tabâtabâî, 1417/1997: 5/158). Ancak Mâide 3'te geçen "اليوم ينس الذين كفروا من" ve "اليوم اكلت لكم دينكم واتممت عليكم نعمتي" cümlelerinde geçen bugün, dinin kemale erdirilmesi ve nimetin tamamlanması ifadelerini sırasıyla Gadîr-i Hum'da Ali'nin velâyetinin açıklandığı zilhiccenin on sekizinci günü, Resul-i Ekrem'in misyonunu devam ettirecek kişinin velâyetinin ilan edilmesi ve böylece Allah'ın Müminlere olan nimetlerinin velâyet ile tamamlanmış olması şeklinde yorumlamıştır (Tabâtabâî, 1417/1997: 5/177-182). Öncesinde, bugün lafzının bi'setin başlangıcı, Mekke'nin fethi ve Beraâtin nazil olduğu gün olduğu; dinin kemale erdirilmesiyle ise helal ve haram gibi dinî hükümlerin tamamının inmiş olduğu şeklindeki görüşleri detaylı argümanlarla reddetmiştir (Tabâtabâî, 1417/1997: 5/167-176).

Tabâtabâî Mâide 55'in tefsirinde Sünnî müfessirleri, bu ayetin bağlamını Müslümanları Yahudilerin ve Hristiyanların dostluğundan nehyeden 51 ayetin bağlamıyla aynı kabul ederek buradaki "velâyet" ile nusret manasında bir dostlukla ilişkilendirdikleri için, isim vermeden üstü kapalı bir biçimde eleştirmektedir (Tabâtabâî, 1417/1997: 6/5-7). Ona göre her iki ayette de tasarruf, muhabbet ve meveddet velâyeti kastedilmektedir. Tabâtabâî, bu ayetin Ali hakkında nazil olduğuna dair Şîî ve Sünnî kaynakların aktardığı sayısız rivayetlere dayanarak söz konusu ayetlerin bağlamının aynı olmadığını iddia etmektedir (Tabâtabâî, 1417/1997: 6/8). *Tefsîrü'l-burhân*, *Ğayetü'l-merâm*, *Kummî* ve *Ayyâşî* gibi tefsirler başta olmak üzere farklı kaynaklardan aktarılan rivayetlerden hareketle Tabâtabâî bu ayetin nüzulünün Resul-i Ekrem'e Ali'nin velâyetinin tebliğini emrettiğini ileri sürmüştür (Tabâtabâî, 1417/1997: 6/16-25). Hz. Peygamber'in (s.a.v.) belli mülahazalar sonucu bu işi uygun bir zaman dilimine bırakınca Mâide 67 ile Allah (c.c.) tarafından uyarılmış, velâyeti derhal açıklaması gerektiğini, aksi takdirde misyonunu yerine getirmemiş olacağını ve bunu açıkladığı takdirde de insanlardan korunacağını kendisine bildirmiştir. Tabâtabâî'ye göre bu emir, tehdit ve arkası sıra verilen ilahi güvenlik garantisi ile birlikte düşünüldüğünde; Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tebliğle emredildiği hususun sıradan ve ferî bir konu olmadığı açıkça anlaşılır. Zira bu konu hem dinin kendisiyle tamamlandığı bir asıl ve esastır; hem de Resul-i Ekrem'den sonra onun misyonunu sürdürmek suretiyle dinin geleceğini garanti altına alacak olan bir husustur. Bu da ancak velâyet kurumuyla sağlanabilir. Nitekim Şîî ve Sünnî kanallarla gelen rivayetlere bakıldığında bu ayetin Ali'nin velâyetinin ilan edilmesinin gerekliliğine ilişkin nazil olduğu anlaşılır (Tabâtabâî, 1417/1997: 6/46-48).

Burada dikkate alınması gereken bir husus; Tabâtabâî'nin parçacı yaklaşımıdır. O her ne kadar Sünnî ve Şîî kaynaklarda bu ayetin Ali'nin velâyetinin açıklanması gerektiği hakkında nazil olduğunu belirtmişse de Sünnî kaynaklarda bu hususa dair rivayetleri bir bütün olarak eserine almaktan imtina ederek seçici davranmıştır. Zira Sünnî kaynakların konuya ilişkin aktardığı rivayetlerin bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmesi böyle bir çıkarıma imkan vermemektedir. Bu hususun farkında olan Tabâtabâî konuyu parçacı bir yaklaşımla değerlendirmiştir.

Ayrıca Tabâtabâî söz konusu ayette velâyetten açıkça söz edilmemesinin sebebini velâyetin ilahî bir tayin ile gerçekleştiği şeklinde izah eder. Bu hususa Hz. Peygamber'in (s.a.v.) herhangi bir dahlinin söz konusu olmadığını ve dolayısıyla "كتمان/saklama ve gizleme" ve "تأخير/erteleme" gibi bir lüksünün de bulunmadığını iddia eder (Tabâtabâî, 1417/1997: 6/49). Tabâtabâî, *Kâfî*, *Tefsîrü'l-burhân*, *Ayyâşî*, ve *Sa'lebî* gibi kaynaklarda geçen Ehl-i beyt imamlarından nakledilen rivayetleri aktararak söz konusu ayetin Ali hakkında nazil olduğunu belirtir (Tabâtabâî, 1417/1997: 6/53-62).

Buna ilaveten “*من كنت مولا فعلي مولا*”/ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır” şeklindeki hadisin Sünnî ve Şiîlerce tevatüren yüzden fazla tarikle geldiğini dile getirir. Tabâtabâî’ye göre Maide 67 ile Hz. Peygamber’den (s.a.v.) Ali’nin velâyeti ilişkin kendisine bildirileni tebliğ etmesinin istenmesi üzerine Hz. Peygamber Ali’nin elinden tutup kaldırarak şöyle dedi: “*Ben kimin velisi isem Ali de onun velisidir. Ey Allah’ım onu veli edinenin sen de velisi ol, ona düşmanlık edenin sen de düşmanı ol, ona yardım edene sen de yardım et, onu yarı yolda bırakanı sen de yarı yolda bırak.*” (Tabâtabâî, 1417/1997: 6/59).

2. İmâmet Öğretisiyle ilişkilendirilen Ayetlere Sünnî Tefsir Otoritelerin Yaklaşımı

A. Muhammed b. Cerîr et-Taberî

Klasik dönem Ehl-i Sünnet tefsir otoritelerinden Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (öl. 310/923) Nisâ 54 ayetin tefsirinde “*ناس*” ile kimlerin kastedildiğine ilişkin Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Araplar olduğu şeklinde iki görüş aktardıktan sonra kendi tercihini ilkinden yana kullanmaktadır. Aynı şekilde ayette geçen “*ملك*”ün tefsirinde nübüvvet, dörtten fazla kadınla evliliğin cevazı, Davud oğlu Süleyman’a verilen hükümler ve Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Melek ordularıyla desteklenmiş olmak gibi dört görüşü delilleriyle zikrettikten sonra Arap dilinin kullanımı esas alınarak kastedilenin Süleyman’a verilen hükümler ve dünyevî iktidar olduğunu ileri sürmektedir (Taberî, 1420/2000: 5/166-169). Nisâ 56’daki “*آياتنا*” lafzını Resul-i Ekrem’e vahyedilen ilahî hükümler ve doğruluğuna delalet eden deliller olduğunu dile getirmektedir (Taberî, 1420/2000: 5/170-171).

Taberî Nisâ 56’yı takip eden ayetlerin de aynı bağlam içerisinde değerlendirilmesi kanaatindedir. Buna göre 58’deki hitabın muhatabı yöneticiler, 59’deki hitabın muhatabı ise yönetilenlerdir. Durum böyle olunca “*ان الله يأمركم ان تؤدوا الامانات الي اهلها*” cümlesindeki muhatapların kimler olduğu hususunda “*ولي امور المسلمين*”, “*سلطان*”, ve Hz. Peygamber olmak üzere üç farklı görüş arasından tercihe şayânın ilki olduğunu belirtir. İlgili ayetin devamındaki “*امانات*” sözcüğünü de yönetilen kesimin sosyal, siyasal ve ekonomik hakları olarak yorumlamaktadır (Taberî, 1420/2000: 5/174-175). Buna binaen, “*يا ايها الذين آمنوا اطيعوا الله واطيعوا الرسول واولوا الامر منكم*” cümlesinde Hz. Peygamber’e (s.a.v.) olan itaatın hayatında kendisine, vefatından sonra ise sünnetine ittiba olduğu şeklinde anlamaktadır. “*اولوا الامر*”in kimler olabileceğine dair “*امراء*”, “*اهل الحل والعقد*”, “*اصحاب محمد*”, ve “*ابوبكر وعمر*” gibi görüşleri vererek bunların arasından ilkinin tercih etmektedir. Ayetin devamındaki “*فان تنازعتم في شئ فردوه الي الله والرسول*” ifadesindeki anlaşmazlığın yönetilenlerin kendi aralarında olduğu gibi yönetilenlerle yöneticiler arasında da olabileceğine vurgu yaparken (Taberî, 1420/2000: 5/176-181) yönetenlerin de, ister halife ister imam olarak anılsınlar, yönetilenler gibi anlaşmazlığın bir tarafı olabileceklerine işaret etmektedir.

Taberî Maide 1’de geçen “*Ey iman edenler sözleşmeleri yerine getirin*” ifadesindeki “*عقود*” sözcüğünün tefsirinde cahiliye dönemi akitleri/sözleşmeleri, Allah’ın kullarından iman ve dinî hükümlerde itaate yönelik almış olduğu ahid/söz, insanların kendi aralarında ve birbiriyle yaptıkları antlaşmalar, Allah’ın Ehl-i kitaptan Hz. Peygamber’i (s.a.v.) tasdik etme hususunda almış olduğu taahhüd gibi görüşleri serdedir. Ardından tercihini İbn-i Abbas’tan rivayet edilen *Allah’ın kullarından iman ve itaat noktasında aldığı ahid* şeklindeki görüşten yana kullanır (Taberî, 1420/2000: 6/57-60).

Mâide 3’e gelince “*Bugün kafirler sizin dininizden ümitlerini kesmişlerdir... bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size olan nimetimi tamamladım*” ifadelerindeki “*اليوم*” kelimesiyle veda haccının gerçekleştiği arefe gününü, dinin kemale erdirilmesi ve nimetin tamamlanmasından ise Mekke’nin fethedilmesinden sonra siyasal hakimiyetin sağlanması, veda haccında Müslümanların hac vazifesini tek başlarına/müşriklerle karışmadan eda etmeleri ve Allah’ın Müslümanlara olan ilahi nimetinin böylece tamamlanması şeklinde anlamaktadır (Taberî, 1420/2000: 6/95-98).

Taberî, Mâide 55 ayetin nüzul sebebini Übâde b. Sâmî ile ilişkilendirip ayette geçen velâyet kavramını *ولاية النصر*, “*والذين آمنوا*” ifadesi ile de bütün Müminlerin kastedildiğini anlamaktadır. Söz konusu ayetin Ali hakkında nazil olduğunu vurgulayan rivayetleri de göz ardı etmeyen Taberî, Ali’nin de Müminler topluluğunun bir ferdi olduğundan hareketle bu iki görüş arasında herhangi bir çelişki olmadığını düşünmektedir (Taberî, 1420/2000: 6/343-344).

Mâide 67 ayetini ise Ehl-i kitabın genel karakterini yansıtan önceki ve sonraki ayetlerle ilişkilendirip aynı bağlamda değerlendirmektedir. Bu yüzden Allah (c.c.) Resul-i Ekrem'e Ehl-i kitap ve Müşriklerin dinî ve ahlâkî zaaflarına yönelik indirileni açıklamakla yükümlü tutmuştur. Bu noktada herhangi bir endişe ve korkuya mahal olmadığını beyan etmiştir. Taberî, ayetin nüzulüne ilişkin rivayetlerde sözü edilen Hz. Peygamber'in canına kasteden bir Arâbî ve Kureyşin kendisine zarar vereceği endişesi şeklinde iki olaya atıfta bulunmaktadır (Taberî, 1420/2000: 6/364-366).

B. Ebü'l-Kâsım ez-Zemahşerî

VI/XII yüzyılı Sünnî müfessirlerinden, mu'tezili mezhep Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer el-Hârizmî ez-Zemahşerî (öl. 538/1144), Nisâ 51'deki "كفروا" ile Mekke Müşrikleri, 54'teki "ناس" ile Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Müminler, "فضل" ile de onlara verilen ilahi yardım ve bu yardımın sonucunda düşmanlara karşı kazanılan üstünlük, giderek artan iktidar alanı, ayetin sonunda zikredilen "ملكا عظيما" ile de Âl-i İbrahim'den Yusuf, Davut ve Süleyman'a verilen iktidar ve hükümlerlik veya onlara Allah tarafından tanınan birtakım ayrıcalıkların kastedildiğini beyan etmektedir (Zemahşerî, 1406/1986: 1/521-522). Nisâ 56'deki "آيات" kelimesini zahir anlamı üzere anlayıp izaha gerek bile duymamaktadır (Zemahşerî, 1406/1986: 1/522).

Nisâ 58-59 ayetleri birlikte değerlendirip ilkinin nüzulüne ilişkin Osman b. Talha hadisesini zikrederek ayetin onunla ilgili indiği kanaatini taşımaktadır. Ayetteki hitabın genel bir özellik taşıyıp her türlü emaneti kapsadığı gibi hitabın "ولاة/yoneticiler"e mahsus olduğunu söyleyenlerin görüşünü de kayda değer bulmaktadır. İkincisinde zikredilen ülü'l-emrin "امراء الحق/hak ve hakkaniyeti gözeten yöneticiler", "امراء السرايا/seriyye komutanları" ve "علماء الدين/din alimleri" görüşlerini aktardıktan sonra birinci görüşü tercih etmektedir. Zemahşerî'ye göre ilk ayet yönetilenlerin her türlü haklarını gözetmeleri noktasında yöneticileri uyarır. İkinci ayet de yönetilenleri muhatap alarak adaletli davrandıkları sürece âdil yöneticilere itaat etmeleri gerektiğini telkin eder (Zemahşerî, 1406/1986: 1/523-524).

Mâide 1'deki "عقود" kelimesini tefsir ederken Zemahşerî, iki görüşten bahsetmektedir. Biri, "قيل" sığasıyla aktardığı, insanların kendi aralarında yaptığı genel geçer antlaşmalardır. Diğeri, tercih ettiği, Allah'ın (c.c.) mükellef kullarından kendilerine farz kıldığı vecibeleri yerine getirmeye yönelik aldığı ahidlerdir. Nitekim ayetin devamında helal ve haramların zikredilmiş olması bu görüşü desteklemektedir (Zemahşerî, 1406/1986: 1/600-601). Mâide 3'te geçen "اليوم" ile ilgili olarak müfessirlerin çoğunun tercih ettiği ayetin nazil olduğu arefe günü olduğu görüşünü zikrettikten sonra kendisi bahsedilen sözcükten maksadın genel anlamda zaman olduğunu ileri sürmektedir. Ayetteki "اليوم ينس الذين كفروا من دينكم" ifadesini, çoğunluğun benimsediği İslâm'ı mağlup etmekten ümitlerinin kesilmesi şeklindeki görüşün aksine, bağlamı dikkate alarak ayetin başında zikredilip haram kılınan hususların tekrar helal sayılmak suretiyle cahiliye dönemine dönmekten umutların kesilmesi şeklinde anlamaktadır. Zemahşerî'ye göre, ayette geçen "اليوم اكملت لكم دينكم واتممت عليكم نعمتي" ifadesinde dinin kemale erdirilmesinden kastın ya Müslümanların düşmanlarına galip gelmeleri ya da dinî hükümlerin açıklanmasıyla dinin kemale erdirilmiş olmasıdır. Nimetin tamamlanması da aynı şekilde Mekke'nin fethi ile İslâm'ın hakimiyeti ya da dinin kemale erdirilmesiyle ilahi nimetin tamamlanmasıdır (Zemahşerî, 1406/1986: 1/604-605).

Mâide 55'te "وليكم" ifadesini genel موالاة/dostluk anlamında değerlendiren Zemahşerî bu ayetin önceki ayetlerle aynı bağlamda ele alınması gerektiğinin altını çizmektedir. Buna göre önceki ayetlerde Allah (c.c.) Müminlerin kimlerle dostluk kuramayacaklarını belirttikten sonra bu ayetle de kimlerle dostluk kurulması gerektiğinden bahseder. Ayetin nüzul sebebine gelince Ali hakkında nazil olduğu şeklindeki görüşü "قيل" kalıbıyla ile vererek ayeti Şiî düşüncenin anladığı gibi velâyet/imâmet ile ilişkilendirmemektedir (Zemahşerî, 1406/1986: 1/648-649).

Zemahşerî, Mâide 67'deki tebliğ emrini de velâyet/imâmet ile ilişkilendirmemektedir. Ona göre ayette kastedilenin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ulaştırmakla yükümlü olduğu risalet misyonunu yerine getirmesidir. Ayette geçen "ناس" kelimesini ayetin sonundaki "كافرين" sözcüğüyle açıklayarak ayetin dile getirdiği Resul-i Ekrem'in kendisinden korunduğu kitlenin de aynı kafirler olduğu görüşündedir

(Zemahşerî, 1406/1986: 1/658-660). Zemahşerî’den yarım asrı aşkın bir süre sonra vefat eden Fahreddin er-Râzî (öl. 606/1210) de bu sözcükle kimin kastedildiği noktasında Zemahşerî ile aynı görüşü paylaşmıştır. Ayetin nüzül sebebi hakkında on farklı rivayeti aktardıktan sonra Hz. Peygamber’in kendisine yüklenen ilahi misyonu yerine getirme hususunda çekindiği kitlenin Yahudiler, Hristiyanlar ve Mekke Müşrikleri olduğunu belirten rivayeti tercihe şahan bulmuştur. Ayetin öncesi ve sonrasının ehli kitapla ilgili olması da bu görüşü benimsemesinde etkili olmuştur (Râzî, 1401/1981: 12/51-53).

C. Ebû Abdillâh el-Kurtubî

VII/XIII asır Sünnî müfessirlerinden olan Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî (öl. 671/1273) Nisâ 51’deki “كفروا” ile kastın, Uhud Gazversî’nden sonra Kureyş ile ittifak kurma niyetiyle Mekke’ye giden Yahudilerin Müslümanlardan daha doğru yol üzere olduklarını dile getirdiği Mekke müşrikleri olduğu kanaatindedir (Kurtubî, 1427/2006: 6/413). Bu görüş, Nisâ 53-55 ayetlerinin tefsirinde aktarılan, Taberî’nin görüşüyle benzerlik arz eder. Kurtubî’ye göre Yahudiler Hz. Peygamber’e (s.a.v.) verilen nübüvvet ve insanların onun etrafında toplanmaları nedeniyle ona haset etmekteydiler. Bu yüzden onların çok azı Resul-i Ekrem’e iman etmişlerdi (Kurtubî, 1427/2006: 6/413-420).

Taberî ve Zemahşerî’nin yaptığı gibi, Kurtubî de Nisâ 58-59 ayetlerini aynı bağlam içerisinde değerlendirmektedir. Binaenaleyh, ilk ayette emanetlerin sahiplerine verilmesinin gerekliliğine işaret eden ifadenin muhatabı yöneticilerdir. İkincisinde ise Allah’a, Peygamber’e ve ülü’l-emre itaatın gerekliliğini belirten emrin muhatabı yönetilenlerdir. Buna göre yöneticiler adil oldukları sürece yönetilenler onlara itaat etmeli, ihtilafa düştüklerinde de çözümünü Allah ve Resulünde (Kur’ân ve Sünnette) aramalıdır (Kurtubî, 1427/2006: 6/423-435).

Kurtubî, yukarıda zikredilen diğer Sünnî müfessirlerden farklı olarak “اولوالامر”ın tefsirinde söz konusu kelimeyi Ali ve masum imamlar olarak yorumlayan Şiî düşünceye atıfta bulunarak bunu cumhurun görüşüne muhalif addedip eleştirmektedir. Kurtubî’ye göre ülü’l-emrin Ali ve masum imam olarak yorumlanabilmesi için ihtilafı hususların bunlara da irca edilmesi gerekirdi. Oysa ayette çözüm makamı olarak sadece Allah ve Resulünden bahsedilmektedir (Kurtubî, 1427/2006: 6/432).

Kurtubî, Mâide 1’de geçen “عقود”ü genel anlamda anlayıp maksadın dinî ve dünyevî akitler olduğunu ifade eder (Kurtubî, 1427/2006: 7/246-248). Mâide 3’teki “اليوم ينس الذين كفروا من دينكم” ifadesini Müslümanların İslâm’ı bırakıp kafirlerin dinlerine dönmeyecekleri şeklinde yorumlar. “اليوم اكملت لكم الدينكم واتممت عليكم نعمتي” ifadenin veda haccında, arefe günü nazil olduğu görüşünü tercih eder ve dinin kemale erdirilmesi hususunda da üç görüş aktarır. Bunlardan biri, bu ayetten sonra helal ve harama dair hükümlerin nazil olmadığı, ikincisi Kurtubî’nin cumhurun görüşü olarak aktardığı bu ayetin inişine kadar dinî hükümlerin büyük kısmının nazil olduğu, sonuncusu ise, İslâm’ın galebe çalıp Müslümanların düşmanlarına karşı üstünlük sağlamaları şeklindeki görüştür. Kurtubî, nimetin tamamlanması cümlesinin yorumunda söz konusu görüşleri birleştirip bununla maksadın şeriatın tamamlanıp vaad-i ilahiye uygun olarak İslâm’ın galip gelmesi olduğunu dile getirir (Kurtubî, 1427/2006: 7/291-294).

Kurtubî, Mâide 55 ayetin nüzul sebebine ilişkin farklı rivayetler aktararak “والذين آمنوا” ifadesini zahirin gerektirdiği gibi çoğul anlamda bütün Müminleri kapsadığını iddia etmektedir. Görüşünü desteklemek için bu bağlamda Ehl-i beyt imamlarından beşinci sırada yer alan Ali Zeynelâbidîn’in oğlu Ebû Ca’fer Muhammed’den nakledilen bir rivayeti de aktarmaktadır. Söz konusu rivayete göre Ebu Ca’fer, ayette geçen iman edenler ifadesinde kastedilenin Ali olup olmadığı sorusuna “*Ali de müminlerden biridir*” şeklinde cevap vermiştir (Kurtubî, 1427/2006: 8/54-55). Bu da Kurtubî’nin seleflerinden farklı olarak yer yer Şiîleri eleştirmekle birlikte Şiî kaynakları da referans olarak kullandığını göstermektedir.

Kurtubî’ye göre, Mâide 67’deki tebliğ emri davetin açıktan yapılmasını gerektiren bir emirdir. Diğer müfessirlerin aksine Kurtubî, bu ayetin tefsirinde Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bazı konularda korkudan takiyeye yaptığını ifade eden kimi Şiîlere de cevap verir. Ona göre eğer Resul-i Ekrem takiyeye yapmış olsaydı “فان لم تفعل فما بلغت رسالته” şeklindeki ilahi tehdidin bir anlamı olmazdı. Ayrıca ayeti Zeyneb bint Cahş olayıyla ilişlendirenlerin görüşünü zayıf bulup tebliğ edilmesi emredilenin genel anlamdaki tebliğ olarak anlaşılması gerektiğinin altını çizmektedir (Kurtubî, 1427/2006: 8/89).

D. Elmalılı Hamdi Yazır

Sünnî düşüncenin modern dönem müfessirlerinden Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (öl. 1942) *Hak Dini Kur'an Dili* adlı eserinde Nisâ 58 ayetin tefsirinde nüzul sebebi olarak Osman b. Talha hakkındaki rivayeti öne çıkararak ayetteki hitabın “evliyâ-i ümûr/yöneticiler”e olduğunu belirtir. “امانات”ı ise genel anlamda emaneti karşıladığını ifade edip kulun rabbine karşı emaneti, kendisine karşı emaneti ve halka karşı emaneti olmak üzere üç çeşit emanetten bahseder (Yazır, 1979: 2/1370-1373). Elmalılı'ya göre, Nisâ 59'da da yönetilenler muhatap alınarak Allah ve Resulünün yanında emanete sahip çıkan ve adaletle hüküm veren ülü'l-emre itaat etmeleri emredilmiştir. Ülü'l-emrin başında itaat sözcüğünün tekrarlanmaması ona göre ülü'l-emre itaatin mutlak olmadığı, onlara itaatin Allah ve Resulüne itaat ile mukayyet kılındığı hakikatini ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca ayette umerâ denilmeyip ülü'l-emr denilmesinin sebebini de ikincinin daha geniş bir yelpazeyi kuşattığıyla izah etmektedir. Nitekim müfessirler bu sözcüğün altını hulefâ-i raşidîn başta olmak üzere umerâ-i serâyâ ve ehl-i ilm ve'l-fikhla doldurmuşlardır. Elmalılı, ayette söz konusu anlaşmazlıkların götürüleceği makamın Allah ve Resulü olduğunu ifade ederken anlaşmazlıkların sadece yönetilenlerin kendi aralarında değil aynı zamanda yönetilenler ile yöneticiler arasında olabildiği gibi yöneticilerin kendi aralarındaki anlaşmazlıkları da kapsadığına vurgu yapmaktadır (Yazır, 1979: 2/1374-1378).

Elmalılı, Mâide 1'deki “عقود”ü istiğrâk/genellik ifade ettiğinden dolayı buradaki akitler, Allah'ın kullarından almış olduğu ahitler, insanların Allah'a karşı ahdettikleri nezirler/yeminler ve insanların kendi aralarında yaptıkları sözleşmelerin tümünü kapsadığını belirtmektedir. Hatta Ehl-i harb ve Ehl-i zimmet ile yapılan antlaşmaları da bu çerçevede değerlendirmektedir (Yazır, 1979: 3/1546-1547).

Elmalılı, Mâide 3'ün Vedâ haccında arafe günü nazil olduğunu beyandan sonra söz konusu ayette “اليوم اكملت عليكم دينكم واتممت عليكم نعمتي” ve “اليوم ينس الذين كفروا من دينكم” ifadelerini en geniş anlamıyla yorumlamaktadır. Artık İslâm'ın kemale erdiğini,¹⁰ Müslümanların düşmanlarına karşı galip geldiğini, kafirlerin Müslümanların dinlerini bozmaktan ve kendi dinlerine döndürmekten ümitlerini kestiğini zikretmektedir (Elmalılı, 1979: 3/1567-1569). Böylece kendisinden önceki müfessirlerin konuya ilişkin görüşlerin tümünü kapsayıcı bir yaklaşımla bir araya getirmektedir.

Mâide 5 ayetin tefsiri bağlamında nüzul sebebi olarak bazı rivayetleri aktaran Elmalılı “والذين آمنوا” ile Ali'nin kastedildiğini iddia eden Şiilere cevaben Ali'nin, Ebû Bekir ve ayetin nüzulüne sebep olan diğer sahabiler gibi Müminlerden olduğuna göre ayetteki genel ifadeyi onunla tahsis etmenin doğru olmadığını dile getirmektedir (Elmalılı, 1979: 3/1720-1721).

Elmalılı, Mâide 67'de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tebliğ ile mükellef kılındığı hususu genel anlamda yorumlamakta, nebevî misyon gereği insanlara tebliğ etmesi gereken her ne varsa onların tamamının kastedildiğini belirtmektedir. Ona göre, ayetteki “ناس” kelimesi de geniş kapsamlı olup Yahudiler, Hristiyanlar, Müşrikler başta olmak üzere Müslümanların dışında Müslüman olmayanların tamamını içermektedir (Elmalılı, 1979: 3/1737).

E. M. Sait Şimşek

Modern dönem müfessirlerinden *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri* adlı eserin müellifi Mehmet Sait Şimşek (d. 1951) Nisâ 51 ayetinde Sünnî müfessirlerin düşünce çizgisini takip ederek “آمنوا” kelimesini Mekke müşrikleri olarak yorumlamaktadır. 54'te geçen “ناس” ve “ملكا عظيما” kelimelerine de Allah'ın kendilerine lütfundan nimetler verdiği insanlar ve hükümler şeklinde mümkün olabilecek en genel anlamı yüklemektedir (Şimşek: 2012: 1/519-520). Diğer müfessirlerin yaptığı gibi 58-59 ayetleri aynı bağlamda ele alıp birlikte değerlendirmektedir. Buna göre, Şimşek birinci ayette geçen “امانات” kavramını genel anlamda ele almakla birlikte, ayetin devamı göz önünde alındığında, daha çok yöneticilerin sorumluluklarının kastedildiği görüşündedir. İkinci ayetteki “اولوالامر” sözcüğü hakkında önceki müfessirlerin görüşlerini Raşit halifeler, yöneticiler/askeri komutanlar ve din bilginleri şeklinde

¹⁰ Bazı müfessirler bu ayetten sonra kelale ayeti gibi bazı ahkâm ayetlerinin indiğini belirtmişlerse de Elmalılı'nın aktarmış olduğu rivayetlere dayalı olarak bu görüşü benimsemediği sonucu çıkarılabilir. Bk. Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979), 3/1569.

üç kategoride özetledikten sonra kastedilenin “iş/yönetim sahipleri” olduğunu öne çıkarmaktadır. Ayrıca ülü'l-emr kelimesinin başında itaatin tekrarlanmamış olmasının hikmetini Allah ve Resulüne uyumla ilişkilendirmektedir. Şöyle ki; ülü'l-emrin aldığı kararlar ve verdiği emirler Kur'ân ve Sünnet'e muhalif olmadığı sürece bağlayıcılık arz eder. Aksi takdirde yönetilenlerin yöneticilere itaat zorunluluğu ortadan kalkar (Şimşek: 2012: 1/523-527).

Şimşek, Mâide 1'deki “عقود” kelimesini de genel anlamda Allah ile kul ve kulların kendi aralarındaki sözleşmeleri kapsadığını belirterek sözleşmelere riayetle iman arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir (Şimşek: 2012: 2/10). Mâide 3'e gelince ayetin veda haccında, arafe günü indiğinin altını çizer. “اليوم ينس الدين كفروا من دينكم” ifadesini Sünnî tefsir geleneğiyle mutabık olarak Müşriklerin artık Müslümanları “dinlerinden vazgeçirmekten umutlarını kestikleri” şeklinde anlamlandırmaktadır. Takip eden “اليوم اكلت لكم دينكم” ifadesini de Kur'ân ile ilişkilendirmektedir. Şimşek'e göre rivayetlerde geçtiği şekliyle ister bu ayet son indirilen ayet olsun isterse ahkâm ile ilgili indirilmiş son ayet olsun dinin kemale erdirilmesinden maksadın son tahlilde Kur'ân nüzulünün tamamlanmasıdır. Zira “din Kur'ân'dan ibarettir” (Şimşek: 2012: 2/14-16).

Şimşek diğer müfessirlerin aksine Mâide 55 ayeti Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde yaşayan Yahudiler ve Müminlerle ilişkilendirmemektedir. Bu ayeti 54 ayetle birlikte ele alarak Resul-i Ekrem'in vefatından sonra meydana gelecek toplu irtidat olaylarına yönelik önceden verilen mucizevî bir haber olarak takdim etmektedir. Nitekim ayette geçen dost edinilmesi gereken Müminlerin sıfatları arasında namazın yanında özellikle zekâta vurgu yapılmış olması namaz ve oruca bağlı kaldığı halde zekât vermekten kaçınan sözde Müminlerle dostluk kurulamayacağına işaret etmektedir (Şimşek: 2012: 2/70-71).

Şimşek, Mâide 67'nin tefsirinde ayetin konteksine bağlı kalarak özgün bir yorum getirmektedir. Ayetin hem öncesinde hem sonrasında Ehl-i kitaptan bahsedildiği için ayette Hz. Peygamber'e (s.a.v.) yönelik tebliğ emrini Şimşek'e göre ilahi mesajların Ehl-i kitaba ulaştırılması şeklinde anlamak gerekir. Nitekim Resul-i Ekrem diğer insanlarla birlikte Ehl-i kitaba da gönderilmiştir. Ayette geçen “تاس” kelimesinden kastedilen de aynı Ehl-i kitaptır (Şimşek: 2012: 2/80-81).

Ayette Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tebliğe mükellef kılındığı hususunu Ali'nin velâyeti ile ilişkilendiren Şîî müfessirlere cevap veren Şimşek'e göre, böyle bir anlamlandırma ancak ayeti bağlamından koparma pahasına elde edilebilir. Şîî müfessirler de böyle davranmış, ayeti müstakil olarak ele almışlardır. Şayet onların dediği gibi olmuş olsaydı, birincisi, bütün Müslümanlar bunu anlar ve Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sonra kimi seçeceklerini bilirlerdi. İkincisi Resul-i Ekrem'in vefatından sonra Ali bunu gündeme getirir ve hakkını arardı. Zira Ali gibi bir cengaverin takiiye yaparak ayetle tespit edilmiş bir hakkın başkası tarafından gasp edilmesine izin vermesi düşünülemez (Şimşek: 2012: 2/81-82).

3. Seyyid Cemâleddin İstirâbâdî'nin İlgili Ayetler Çerçevesinde İmâmet ve Ehl-i beyt Meselelerine Yaklaşımı

İstirâbâdî'nin imâmet ve Ehl-beyt öğretilerine ilişkin yaklaşımını mercek altına almadan önce hayatı, eserleri ve çalışmamıza esas olan Kur'ânun Kerim fi-Levhin Mahfuz adlı meal çalışması hakkında bilgi verilecektir. Ayrıca kenarında basılmış olan Hülasatü't-tefâsîr adlı eserine de kısaca değinilecektir.

A. Hayatı ve Eserleri

Şia'nın muasır alimlerinden İstirâbâdî'nin hayat serüveni ve akademik çalışmalarına ilişkin maalesef yeterli bilgiye sahip değiliz. Kaynaklara bakıldığında İstirâbâdî ile ilgili ilk bilgiye *Mu'cemu't-türâsi'l-İslâmî* adlı eserde denk gelmekteyiz. Allâme Muhakkik Ca'fer es-Subhânî'nin denetimi altında İmâm es-Sâdık Müessesinin İlmî Komitesi tarafından beş ciltte ele alınan ve itikadi-kelami konuları ilgilendiren Şîî literatürünü toplamayı amaçlayan bu eserin ilk cildinde İstirâbâdî'ya dünyayı aydınlatan

güneş gibi imam olarak Türkçe'ye çevrilebilen “*İmâm-i Hurşîd-i Cihân Efruz*”¹¹ adlı eser nispet edilmiştir. Bunun dışında herhangi bir biyografik bilgi verilmemiştir.¹² Mu'cem'nin üçüncü cildine geldiğimizde İstrâbâdî “*Hudâ Şinasî-yi Tevhîd yâ Yektâ Peresti*”/Tevhîd Bağlamında Tanrı Bilim veya Tek Tanrıçılık” adlı Farsça bir eserin müellifi olarak takdim edilmenin yanı sıra 1254 ve 1315 H. sırasıyla doğum ve ölüm tarihleri olarak kaydedilmiştir (Sâdik, 1423/2002: 3/180).

Muhammed Hâdî el-Emînî'nin kaleminden *Mu'cemu ricâli'l-fikr ve'l-edeb fin-Necef* adlı başka bir kaynakta ise farklı bilgi söz konusudur. Burada İstrâbâdî'nin tam adı Cemâleddîn b. es-Seyyid Ziyâeddin el-Hüseynî et-Tahrânî ve doğum tarihi 1352/1933 olarak sunulmuştur. Fazıl, celil, alim, edip ve muhakkik gibi yakıştırmaların yapıldığı bu kaynak çok sayıda telifatının olduğundan bahsetse de “*el-Mehecce'tü'l-'uzmâ fi şerhi'l-'urveti'l-vuskâ*”, “*Şerhü'l-kişâyê*” ve “*el-Mahsûl min fenni'l-usûl*” şeklinde sadece üç tanesini vermekle yetinmiştir (Emînî, 1384/1964), 1/29).

İstrâbâdî hakkında bilgi veren bir başka kaynak da Muhammed Bâkır Mukaddem'in “*Eser Âferinân-i İstrâbâd ve Curcân*”/İstrâbâd ve Gûrgan'ın İz Bırakan Alimleri”dir. Mukaddem yukardaki bilgileri aktardıktan sonra Emînî'nin vermiş olduğu bilgileri, “*Güncine-i Dânişmendân*” adlı bir başka eser ile de örtüştüğünden dolayı, gerçeğe daha yakın bulup esas almaktadır. Mukaddem'e göre, İstrâbâdî ya 1350 veya 1353 H. yılında Tahrân'ın İstrâbâd'ında, Gûrgan ve İstrâbâd şehirlerinin halkı nezdinde yüksek itibara sahip olan kökleri Seyid İmâdeddin Hüseyinî Alevî'ye dayanan bir ailede, doğmuştur. Babası Şîî geleneğin en yüksek ilmi derecelerinden biri olan âyetullah unvanına ulaşmış Seyid Ziyâeddin Hüseyinî'dir. Hayatının ilk on yılını doğduğu şehirde -ki bu arada büyük ihtimal ile babasının nezaretinde ilk eğitimini tamamlamıştır- geçirdikten sonra ilmi serüvenini devam ettirmek için İran Şîîlerinin en büyük merci konumunda, Necef ile birlikte de dünya Şîîleri için en büyük iki ilmi havzalardan birini teşkil eden,¹³ Kum ilim havzasına gitmiştir. Kum ilim havzasından mezun olunca Irak'ın Necef'ine geçmiş ve buradaki ilim havzasında Şîî taklit mercilerinden, birçok eserin yanında *Mevâhibur-Rahmân fi tefsiri'l-Kur'ân* adlı tefsirin müellifi, Abdü'l-A'lâ Sebzvârî (1910 Sebzvâr/İran-1993 Necef),¹⁴ taklit mercii ilmi şahsiyetinin yanı sıra siyaset ile de ilgilenen, 1999-2009 arasında İran Yargı Erki Başkanı Seyid Mahmud Hâşimî Şahrûdî (1948 Necef-2018 Tahrân) ve Şîî dünyasının etkili ruhani liderlerinden Seyid Ebü'l-Kâsım el-Hûî el-Müsevî (1899 Hoy/İran-1992 Kufe) gibi hocalardan üst düzey fıkıh ve usûl eğitimi almış ve ictihad derecesine ulaşmayı başarmıştır (Mukaddem, 1392/2013: 2/665).

Ancak fatehe-online.ir adlı websitesinde ise İstrâbâdî'nin doğum tarihi 7.2.1311 H.Ş. (1.2.1351 H./26.2.1933) olarak vefat tarihi de 21.6.1398 H.Ş. (12 Muharrem 1441 H./12 Eylül 2019) şeklinde kaydedilmiştir (Fatihe-online, Erişim 29 Ocak 2024). Buna göre yukarıda geçen ilk kaynağın verdiği bilginin gerçeği yansıtmadığı anlaşılmaktadır.

B. Kur'ânun Kerîm fi Levhin Mahfûz

İstrâbâdî'nin bu çalışmaya konu olan eserleri ise *Kur'ânun Kerîm fi Levhin Mahfûz* adlı mealidir. İlginçtir ki yukardaki kaynaklardan hiçbiri bu eserden bahsetmemiştir. Eserin yazılışı ve ilk basımı sırasıyla 1350 H.Ş. (1389 H.K./1972) ve 1354 H.Ş. (1393 H.K./1976) tarihlerinde olduğu tespit edilmiştir. Şîî dünyada çok fazla rağbet görmeyen bu eserin ikinci basımı ise İran İslam Devrimi'nin ilk

¹¹ Kitap Tahrân'da Mecme'-i Tahkîkât-i İslâmî tarafından 48 sayfada basılmıştır. Muhammed Bâkır Mukaddem, *Eserâferinân-i İstrâbâd ve Curcân* (Tahrân: Nihâd-i Kitâbhânehâyi Umûmyi Kişver, 1392), 127.

¹² İstrâbâdî'ye nispet edilen bu eser Şîîlikteki Mehdî inancı ve zarureti konularını işlemektedir. El-Lecne el-İlmiyye fi Müesseseti'l-İmâm es-Sâdik, *Mu'cemu't-türâsi'l-İslâmî* (Kum: İntişârât-i Tevhîd, 1423), 1/436.

¹³ Şîî düşüncesinin kurumsallaşmasında önemli katkıları bulunan bu iki havzanın kısa bir tarihsel seyri için bk. Habib Demir, *Şîî İlim Havzalarının Tarihi Seyri: Kum ve Necef* (İran Araştırmaları Merkezi (İRAM) 2018), 1-5.

¹⁴ Sebzvârî'nin hayatı ve telifleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed Hâdî el-Emînî, *Mu'cemu ricâli'l-fikr ve'l-edeb fin-Necef*, (Necef: Matba'atü'l-Âdâb, 1384/1964), 1/29.

seneyi devriyesinin kutlandığı 1358 H.Ş. (1397 H.K./1980) tarihinde gerçekleşmiştir (Quranvadda, 1391/2012).

Elimizde bulunan nüsha ise 1354 H.Ş. (1393 H.K./1976) tarihli ilk baskı olup Müessesey-i İntişârât-i Farâhânî tarafından, Hâc Şems-i Fârâhânî'nin gözetimi ve Muhammed Bâkır Behbûdî'nin tashihi ile, Tahran'da basılmıştır. Toplam 605 büyük boy sayfa içeren bu meal hattat Muhammed Hâlikî'nin kaleminden çıkmış orijinal nüshanın çoğaltılmış şeklidir. Bu nüshada Farsça meal Arapça ayetlerin hemen altında yer almaktadır.

Mealın dışında yine İstrâbâdî'ye ait *Hulâsetü't-tefâsîr* adlı öz bir tefsir çalışması da derkenar olarak yer almaktadır. Bunun dışında eserin sonunda *Enisü'l-kârî* ve *Keşfü'l-âyât* adlı iki çalışma daha yer almakta olup birincisi Hâc Ebü'l-Kâsım Mirzâî ait olan 26 sayfalık Farsça tecvid eseridir. İkincisi ise 154 sayfalık ayet ve lafızlar fihristidir.

Eserin kapaklarındaki geniş kenar bordürleri hataî motifleriyle kıvrık dal ve yapraklarla tezhiplenmiştir.¹⁵ Orta kısmında ise aynı motifler daha ince ve küçük olarak ele alınmıştır. Kenar bordürleri ile orta kısım birbirinden küçük palmet motiflerinin sıralandığı ince bir kenar bordür ile ayrılmıştır. Ön kapağın şemsesinde, eserde yer alan her üç çalışmanın isimleri yer almaktadır. Kapağın üst ve alt salbek bölümlerinde ise sırasıyla Vâkia sûresinden “*Ona ancak temizlenenler dokunabilir. O, âlemlerin rabbinden indirilmiştir*” (Karaman vd., 2008: 5/228) mealindeki âyetlerin Arapçasına yer verilmiştir. Ön kapaktan farklı olarak arka kapağın şemsesi sadece İstrâbâdî'ye ait meal ve tefsir çalışmaların adları müellif ve tashih edenin isimleriyle birlikte verilmiştir. Kapağın üst ve alt salbeği Hicr sûresinden “*Kesin olarak bilirsiniz ki bu vahyi (kitabı) kuşkusuz biz indirdik ve onu mutlaka koruyan da yine biziz*” (Karaman vd., 2008: 3/333) mealindeki ayet Arapçasıyla yarısı üst ve yarısı alta gelecek şekilde süslenmiştir. Kapağın sırt bölümünde mealin adına şemse, ayet fihristi ve tecvid çalışmasının adlarına üst salbekte, neşreden kurumun adına da alt salbekte yer verilmiştir.

İç kapakta Şii hadis literatürünün önemli kaynaklarından Nechü'l-belâğa ve Kâfi'den Kur'ân-ı Kerîm'in rehberliği, okunmasının ve ona nasıl yaklaşılmalarının gerekliliğini konu edinen üç hadisin Farsça tercümesi ve alt tarafta yer alan neşreden kurumun adı yer almıştır. Bu hadislerin Arapça orijinaline ise arka kapağın önündeki hatime sayfasında, yine alt kısımda yer alan naşirin bilgileriyle, yer verilmiştir.

İç kapak ile Fâtiha ve Bakara sûresinin ilk beş ayetini içeren serlevha arasında yerleştirilen üç sayfanın ilki tezhiplidir. Palmet motifleriyle süslenmiş kenar bordürlerinde Abese sûresinden “*Hayır! Şüphesiz bu âyetler birer öğüttür. Dileyen ondan öğüt alır. O, mukaddes sayfalardadır; yüce makamlara kaldırılmış, tertemiz sayfalarda. Seçkin ve erdemli elçilerin ellerinde.*” (Karaman vd., 2008: 5/554) ayetleri saf zeminli küçük daireler içerisinde üst-sağ-alt-sol silsileli bir şekilde yer almaktadır. Zemini motifsiz olan orta kısmın şemsesinde Kur'ân tilavetine başlama duası bir daire biçiminde verilirken üstte mealin adı alta tefsirin adı müellif ve naşirin isimleri ile tekrarlanmıştır. Müellif burada Hücetü'l-İslâm ve'l-Muslimîn unvanıyla takdim edilirken ilk defa hattatın ismi de verilmiştir.

Takep eden iki sayfanın zemini motifsizdir. İlkinin üst ve al salbeklerine “*De ki: “Yemin ederim, bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak için ins ve cin bir araya gelip birbirine destek olsa dahi onun benzerini ortaya koyamazlar.*” (Hayreddin Karaman vd., 2008: 3/519) ayeti Farsça mealiyle birlikte bölüştürülmüş; şemse, eserde yer alan çalışmaların, müelliflerinin, tashih edenin ve naşirin isimleri tekrarlanmıştır. Ek olarak nakkaş ve baskı sorumlusu ve denetmenin isimleri sırasıyla Firûzân, Hüseyin Davâtgerî ve Ekber Mahmûdî şeklinde verilerek ilginç bir meydan okuma da yapılmıştır. Baskıda herhangi bir hata tespit edene bir miskal saf altın hediye edilecektir. Yine *Nehcü'l-belâğa*'da Hz. Ali'ye nispet edilen “*Kur'an'ın zahiri güzel (okunuşu zevklidir); batını derindir; ilgi çeken yönleri sonsuz olup alışıksız olmayan yönleri bitmez; karanlıklar ise ancak onunla aydınlatılır.*” sözü şemseyi üst-sol-alt-sağ olarak çevreler şeklinde verilmiştir.

İkinci sayfanın üst ve alta salbekleri “*Ben size iki değerli emanet (sekaleyn) bırakıyorum; Allah'ın kitabını ve hane halkımı (itretî); bu ikisi havuzun başında bana döndürülene kadar birbirinden*

¹⁵ Kapaklar ve iç sayfaların örnekleri için ekler kısmına bakınız.

ayrışmayacaklardır.” mealindeki hadisin Arapça ve Farsçasıyla süslenmiştir. Şemsede Ehl-i beytin kimler olduğu ve isimleri, büyük bir dairenin içinde yer alan lafzatullah’ın etrafında, küçük daireler olarak verilmiştir. Buna göre üstte Muhammed, sağ ve solunda sırasıyla Ali ve Fatıma ilkin altında Hasan ve ikincinin altında Hüseyin isimleri yerleştirilmiş; Hz. Muhammed hariç -ki her iki gelenekte onun için sallallahu aleyhi ve-sellem’in kısaltılması olan Arapça sâd kullanılır- diğerlerinin hepsi için Şîi geleneğine uygun olarak aleyhisselâm ifadesi Arapça ayn ile kısaltılarak verilmiştir.

Serlevha’nın ilk sayfası Fâtiha’nın ismini, ayet sayısını, Mekkî olduğu ve sûrenin tamamını kapsarken etrafındaki palmet motifli kenar bordürlerinde “*Kuşkusuz o, değeri çok yüce Kur’an’dır. Korunmuş bir kitaptadır. Ona ancak temizlenenler dokunabilir. O, âlemlerin rabbinden indirilmiştir.*” (Karaman vd., 2008: 5/228) ayetleri saf zeminli basık dairelerde işlenmiştir. Serlavhanın ikinci sayfası Bakara’nın ismi, ayet sayısı ve Medenî oluşu bilgileriyle ilk beş ayetini içine alır. Üst kenar bordürde “*O Kur’an gerçekten değerli bir elçinin sözüdür.*” (Karaman vd., 2008: 5/561) alt bordürde “*O, âlemlerin rabbinden indirilmiştir.*” ayeti tekrarlanmış, sol ve sağ bordürlerde ise “*O bir şair sözü değildir. Ne de az inanıyorsunuz! O bir kâhin sözü de değildir. Ne de az düşünüyorsunuz!*” (Karaman vd., 2008: 5/449) anlamındaki ayetler yine saf zeminli basık dairelerin içine alınmıştır.

Mealde akıcı, kolay anlaşılır bir dil ve üslup benimsenmiştir. Bu ise bazılarına göre Arapça aslından uzaklaşmasına ve kimi yerlerde asıl ile meal arasında mutabakatın kalkmasına ve bu yüzden de fazla tedavüle ulaşmamasına sebebiyet vermiştir (Porseshkadeh, Erişim 1 Ocak 2023). Bizim tahminimize göre -ki bu çalışmada bu tahminin doğruluğu test edilmeye çalışılmıştır- fazla rağbet görmemesinin asıl sebebi mealin geleneksel katı Şîi çizgisinden uzaklaşması ve yer yer Sünnî tefsir anlayışına yakınlaşmasıdır.

C. İstrâbâdî’nin İmâmet ve Ehl-i beyt Öğretilerini Mutedil Çizgiye Oturtma Çabaları

Diğer Şîi otoriteler gibi kuşkusuz İstrâbâdî de, Şîi düşünce geleneğinin üzerinde inşa edildiği imâmet ve Ehl-i beyt arasındaki kopmaz bağın varlığına inanmaktadır. Aksi takdirde ne kendini Şîi olarak tanımlayabilir; ne de diğerleri tarafından Şîi taklit makamı olarak kabul edilebilirdi. Ne var ki imâmet ve Ehl-i beyte ilişkin inancını Kummî, Ayyâşî ve diğerlerinde olduğu gibi Kur’an’ın her ayetine onaylatmaya kalkışmaz. Bunun yerine Sünnî tefsir kaynaklarına daha yakın bir çizgi benimser. Ayetleri sağa sola çekiştirmekten ziyade, zahir anlamları ve bağlamlarını da dikkate alarak daha gerçekçi ve bütüncül bir yaklaşım sergiler.

Nisâ 51-59 ayetlerinin tefsirinde benimsediği düşünsel çizgi Kummî ve Ayyâşî’ye taban tabana ters düşer. 54 ayetteki “ناس” sözcüğünü Ehl-i beyte “فضل” ve “ملكا عظيما” sözcüklerini onlara verilen imâmet, velâyet ve hilafete yormaz. Hepsini zahirine yormak suretiyle insanlar, Allah’ın onlara fazlından verdiği kitap ve ilahi ahkam ve Âl-i İbrahim’e verilen saltanat ve hükümlerlik şeklinde anlar. Aynı şekilde 56. ayette geçen “آيات” sözcüğünün altına “*Allah’ın birliğine delalet eden deliller*”¹⁶ şeklinde bir şerh düşmek suretiyle, daha önce gördüğümüz üzere Tabersî ve Tabâtabâî’de olduğu gibi, (Tabersî, 1427/2006: 3/92-94 ve Tabâtabâî, 1417/1997: 4/384) herhangi bir şekilde imâmet veya velâyet öğretisiyle bağdaştırmaz. Dolayısıyla, İstrâbâdî’ye göre, bu ayetin devamında sözü edilen cehennem ateşinde derilerin tamamen yanıp yok olduktan sonra yeni derilerle değiştirilmesi neticesindeki katmanlı azap Ali ve Ehl-i beyt imamlarının imâmetini inkarın sonucu olamaz. Böylesine elem verici bir azap ancak ve ancak âlemlerin rabbini inkarın sonucu olabilir.

Yukarıda gördüğümüz üzere, Kummî için Nisâ 55’teki “فمنهم من آمن به” ve “ومنهم من صد عنه” ifadeleri sırasıyla sahabeden Ali’nin safında yer alıp onun imâmet ve velâyet hakkını teslim edenlerle bunu inkâr etmekle kalmayıp gasp edenler anlamına geliyordu (Kummî, 1435/2014: 1/206-207). İstrâbâdî ise bu ifadeleri, Sünnî tefsir geleneğiyle uyum içinde bağlamı da dikkate alarak, Yahudilerden Hz. Peygamber’in (s.a.v.) risaletine iman edenler ve ondan yüz çevirenler olarak anlamaktadır (İstrâbâdî, 1393/1976: 88). Şunu da belirtmekte yarar vardır ki, yukarıda gördüğümüz üzere, bu yorum

¹⁶ (وحتهائی که دلالت بر یگانگی ما کند) bk. Seyid Cemâleddin İstrâbâdî, *Kur’anun Kerîm fî Levhin Mahfûz*, (Tahran: Müessesey-i İntişârât-i Farâhânî, 1393/1976), 88.

Istrâbâdî'den önce Şîî tefsir geleneğinin mutedil çizgisinin temsilcilerinden olan Tabersî tarafından da dile getirilmişti. Ona göre ayetteki iman edenlerden kasıt ya Yahudilerden Resul-i Ekrem'e iman etmiş olanlar ya da bir önceki ayette geçen Âl-i İbrahimden kendisine iman etmiş olanlardır (Tabersî, 1427/2006: 3/92).

Nisâ 58'de emanetlerin ehline teslim edilmesi hususundaki ilahi hitabın muhatabı Şîî müfessirlerce Ehl-i beyt imamlarıydı. Buna göre, Ayyâşî'de de olduğu gibi, bu ilahi emir önceki imamın sonraki imama imâmet ve velâyeti devretme şeklinde anlaşılmıştır (Ayyâşî, 1421/2000: 1/404-405). Istrâbâdî'ye göre bu hitab sıradan halka yöneliktir. Buna binaen “امانات” sözcüğünün kapsamını da geniş tutar. Şîî kaynakların iddia ettiği gibi imâmete yormak yerine her türlü emanet anlamına gelebileceğini ifade etmek suretiyle¹⁷ Sünnî tefsir kaynakları ve Şîî müfessirlerden Tabâtabâî ile aynı tutumu sergiler. Yukarıda müşahede ettiğimiz gibi, Tabâtabâî bu sözcüğü imâmet ile ilişkilendiren *Tefsîrü'l-burhân* yazarı Hâşim el-Burhânî'yi bağlamı göz ardı etmek ve sözcüğü ilişkisi bulunmayan bir hususla ilişkilendirmekle itham etmişti (Tabâtabâî, 1417/1997: 4/385).

Şîî gelenekte imâmet ve velâyetin Kur'ânî delili noktasında en çok başvurulan ayetlerden biri ise Nisâ 59'dur. Istrâbâdî bu ayetin tefsirinde bile temkinli duruşunu bozmaz. Ayette geçen ülü'l-emr ifadesini diğer Şîî tefsir kaynakların yaptığı gibi Hz. Ali ve Ehl-i beyt imamlarına yormaz. Şu kadar var ki burada Allah ve Resulünden sonra itaati emredilen ülü'l-emrin altında “Allah ve Resul tarafından”¹⁸ şeklinde kısa ve kapalı bir şerh düşer. Eğer bu şerhi imamların velâyetini sadece ilahi tayine bağlayan Şîî düşünce ile açıklayacak olursak şerhteki Resulü kısmını bir yere oturtmak zor olacaktır. Zira aynı Şîî düşünce Hz. Peygamber'in (s.a.v.) velâyetindeki rolünü salt tebliğden ibaret sayar. Dolayısıyla bu muğlak ve kapalı şerh Şîî imâmet teorisi açısından meramı olması gerektiği gibi ifade edecek güçte değildir. Dahası aynı ayetin devamında geçen “فان تنازعتم في شئ فردوه الى الله والرسول” ifadesinin Istrâbâdî tarafından, diğer Şîî tefsir otoritelerinin aksine, ihtilafli konuların -ki bunu Istrâbâdî dini meselelerdeki anlaşmazlık olarak şerh eder-¹⁹ sadece Allah ve Resulüne irca edilmesi şeklinde anlaşılması Sünnî tefsir geleneğine yakınlığını anlamak açısından oldukça manidardır. Bundan şöyle bir sonucun çıkarılması da mümkün. Diğerleri gibi Istrâbâdî, en azından bu ayete yaklaşımı dikkate alınırsa, imamî dinî ve dünyevî konularda mutlak otorite olarak görmez. Şayet böyle görseydi o zaman diğerleri gibi bu ayetin bağlamında ihtilafa düşüldüğünde, Allah ve Resulüne gidilmesi gerektiği gibi, imama da gidilmesi gerektiğini dile getirirdi. Halbuki Tûsî, Tabersî ve Tabâtabâî gibi mutedil çizgiyi temsil eden Şîî otoriteler bile söz konusu ayeti, Allah ve Resulünün otoritesinde olduğu gibi, Ehl-i beyt imamların otoritesinin sınırlandırılmamış olduğuna yormuşlardı. Onlara itaatın dini bir fariza olduğunu hatırlatarak çekişmeli konuların Allah ve Peygamber'inin yanında onlara da irca edilmesinin gerekliliğini dile getirmişlerdi. Ayette geçen “ذلك” sözcüğünün bu anlamı ifade ettiğini iddia etmişlerdi (Tûsî, 1434/2013: 3/235-237; Tabersî, 1427/2006: 3/96 ve Tabâtabâî, 1417/1997: 4/401-402). Istrâbâdî mevzu bahis sözcüğün altında “Allah ve Resulün hükmüne baş vurma” şerhini düşerek yukarıda zikredilen Şîî tefsir otoritelerinin zorlama çıkarımının adeta karşısında yer almaktadır (Istrâbâdî, 1393/1976: 88).

Şîî müfessirlerden Kummî Mâide 1'deki “عقود” sözcüğünü Ehl-i beyt imamlarına nispet edilen rivayetlerin ışığında imâmetle ilişkilendirerek Hz. Peygamber'in on farklı münasebetle Müslümanlardan söz aldığını iddia etmişti (Kummî, 1435/2014: 1/236). Ayyâşî her ne kadar bu sözcüğü imâmetle açıklamamış olsa da Mâide 3'teki “اليوم ينس الذين كفروا من دينكم...اليوم اكملت لكم دينكم” ifadesinde geçen bugünü Ali'nin imâmetinin açıklandığı gün, kafirleri Ümmeyyeoğullarına ve dinin kemale erdiğini Ali'nin imâmetinin açıklanması olarak anlamıştı (Ayyâşî, 1421/2000: 2/9-10). Tûsî ve Tabâtabâî'nin bu husustaki tutumu Ayyâşî'ninkiyle hemen hemen aynıydı. Şu kadar var ki Ümmeyyeoğulları veya sahabeden bahsetmemişlerdi (Tûsî, 1434/2013: 3/414-415 ve Tabâtabâî, 1417/1997: 5/177-182). Istrâbâdî'nin mealine bakıldığında maalesef bu husustaki görüşünü tespit etme şansımız yoktur. Zira şöyle bir sorunla karşılaşırız: mealde Nisâ 134. ayetten sonra En'âm 147-165 ve A'râf'ın 1-104 ayetleri verilmiştir. Ardından Mâide 46 ayetinden başlanmış ve En'âm suresiyle devam edilmiştir. Dolayısıyla bu yanlışlık Nisâ'nın son 42 ayetiyle Mâide'nin ilk 45 ayetlerinin elimizde bulunan bu ilk

¹⁷ (بدرستی خداوند امری کند (فرمان میدهد) شمارا که بازگردانید امانتهارا به صاحبانشان) bk. Istrâbâdî, 88.

¹⁸ “از طرف خداوند و رسول” bk. Istrâbâdî 88.

¹⁹ “پس اگر (درکاری اختلاف) و ستیزه کنید در چیزی (از امور دینتان) پس بازگردانید آنرا به حکم خداوند و پیامبرش” bk. Istrâbâdî 88.

baskıda bulunmamasına neden olmuştur. Bu yüzden eserin baş kısmında dile getirilen meydan okumaya²⁰ binaen bir miskal saf altına hak kazanmakla birlikte İstrâbâdî'nin bu husustaki görüşünü tespit etme imkânımız bulunmamaktadır. Ancak Nisâ suresindeki ilgili ayetlerin mealinde gösterdiği tutumuna bakılırsa bu ayetleri imâmet ve velâyet ile ilişkilendirmesi pek de muhtemel görünmemektedir.

Yukarıda gördüğümüz üzere Şîi tefsir otoritelerinden Kummî Mâide 55 ve 67. ayetleri birlikte ele almıştı. Ona göre ilkinin “انما وليكم الله ورسوله والذين آمنوا... وهم راعون” nüzülüyle Ali'nin imâmetinin ilan edilmesi gerekirdi. Sahabilerin bir kısmından sezdiği muhtemel tepkilerden çekinerek Hz. Peygamber (s.a.v.) ilanı geciktirince tehdit mahiyetindeki ikincisi nazil oldu ve Peygamber'e (s.a.v.) korkmaması için ilahi garanti verildi. Resul-i Ekrem de üstüne düşeni yaptı (Kummî, 1435/2014: 1/255-257). Ayyâşî bu hususta selefi Kummî ile aynı görüşü paylaşmanın ötesinde Resul-i Ekrem'in Gadîr-i Hum'da Ali adına Ebû Bekir ve Ömer'in de içinde olduğu yaklaşık on iki bin kişiden biat aldığını ilave etmişti (Ayyâşî, 1421/2000: 2/57-66). Şîa'nın Usûlî ekolüne mensubiyetiyle bilinen Tûsî ve Tabersî, her iki ayetin ilgili bölümlerin tefsirinde, farklı kanallardan gelen Ehl-i beyt rivayetlerine binaen, farklı ihtimallerin olduğundan bahsetmelerine rağmen geleneksel Şîi düşüncesini tercih etmişlerdi.²¹ Bundan, Usûlîlerin de zaman zaman, özellikle imâmet ve Ehl-i beyt gibi hassas hususlar söz konusu olunca, Ahbârîler gibi imamlardan geldiği kabul edilen rivayetlere sarıldığı sonucu çıkarılabilir.²²

İstrâbâdî'ye gelince, seleflerinin yaptığı gibi, Mâide 55. ayeti doğrudan imâmet ile ilişkilendirmeyip tefsirinde sadece “bu ayet cumhur müfessirlerin ittifağıyla Hz. Emir (selam üzerine olsun) hakkında nazil olmuştur”²³şerhiyle yetinir. İmâmî-Şîi düşüncesinin son dönem mutedil temsilcilerinden Muğniyye bile -ki ona göre imâmet usûlü'd-dînden değil usûlü'l-mezheptendir- bu ayetin Ali'nin velâyetini açıkça ortaya koyduğunu iddia etmiştir (Karadağ: 2022: 262).

İmâmet ve velâyet meselesine doğrudan değindiği ayet ise Hz. Peygamber'e (s.a.v.) misyonunu hakkıyla yerine getirmesi gerektiğini telkin eden ve Şîi düşüncesinde imâmete ilişkin en çok başvurulan ayet konumunda olan Mâide 67. ayetidir. Ayetin tefsirinde İstrâbâdî, daha önce yaptığı gibi aksine, ayeti bağlamı dışında değerlendirerek bu hususta geleneksel Şîi düşünce yapısına bağlı kalmıştır. Bu yüzden (بلغ ما أنزل اليك) ifadesini “amcaoğlun Ali b. Ebî Tâlib'in (selam her ikisinin üzerine olsun) vesayet ve imâmetine dair sana rabbın katından indirileni insanlara tebliğ et”²⁴ şeklinde anlamlandırarak öteden beri sürdürdüğü bağlamı dikkate alma yöntemini göz ardı etmiştir. Diğer Şîi müfessirler gibi risâlet misyonunun yerine getirilip getirilmemesini Ali'nin imâmet ve velâyetinin ilan edip etmeme ile ilişkilendirmiştir.²⁵

Bununla birlikte ayetin devamında “Allah seni insanlardan koruyacaktır” mealindeki cümlede geçen “ناس”ın anlamlandırılmasında diğer Şîi müfessirlerden ayrılmıştır. Söz konusu sözcüğün tefsirine ilişkin, mealin kenarındaki *Hülasatü't-tefâsir*'inde Ayyâşî'yi referans olarak almış olmasına ve Resul-i Ekrem'in Ali'nin imâmet ve hilafetini ilan etme noktasında çevresinin vereceği tepkilerden çekindiğini dile getirmesine rağmen, nâsı Kureyş veya sahabeden birilerine yorumlamak yerine Hz. Peygamber'in (s.a.v.) genel anlamdaki düşmanları olarak yorumlamıştır (İstrâbâdî, 1393/1976: 120). Bu yumuşak dil, geleneksel Şîi düşüncesinin sıkıntılı yönlerine atıfta bulunduğu diğer yerlerde de karşımıza çıkmaktadır. Örneğin: “Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler; müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdırlar; Allah yolunda cihad ederler ve hiç kimsenin kınamasından korkmazlar” mealindeki Mâide 54. ayetin

²⁰ Eserin başında Müessesey-i İntişârât-i Farâhânî'den sorumlu Hâc Şems-i Farâhânî baskıda bulunan her hataya karşılık hatayı bulana bir misakal has altın hediye edeceğini açıklamıştır.

²¹ Detaylar için bk. Tûsî, 3/435-564 ve Tabersî, 3/296-313.

²² Benzer tespit Ahmet Karadağ tarafından çağdaş Şîi müfessir Muhammed Cevâd Muğniyye hakkında da yapılmıştır. Bk. Ahmet Karadağ, *Modern Dönem İmâmîyye Şîa'sının Kur'an Yorumu (et-Tefsîru'l-kâsîf Örneği)*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2022), 305-306.

²³ “این آیه به اتفاق جمهور مفسرین در شان حضرت امیر علیه السلام نازل شده” İstrâbâdî, 118.

²⁴ “انچه درباره وصات وامانت پسر عمویت (علی بن ابی طالب علیهما السلام) از جانب پروردگارت بر تو نازل شده به مردم ابلاغ نما” bk. İstrâbâdî 120.

²⁵ “که اگر کوتاهی کنی وبه مردم نگوئی تبلیغ رسالت (وانجام وظیفه) نکرده ای” bk. İstrâbâdî 120.

tefsirini yaparken, bağlamın göz ardı edilmesi pahasına da olsa, ayetin Ali ve ashabı hakkında indiğini iddia eder. *Hülasatü't-tefasîr*'de yer verdiği standart Şîî düşüncenin başvurduğu rivayetlerden birine dayanarak ayette geçen "Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler" ifadesi Ali'nin vasıflarındandır; nitekim Resul-i Ekrem de Hayber Gazvesi esnasında "yarın sancağı öyle birine verceğim ki, o Allah ve Resülünü sever; Allah ve Resülü de onu sever" diyerek Ali'yi bu şekilde nitelemiştir. "Allah yolunda cihad ederler ve hiç kimsenin kinamasından korkmazlar" ifadesi de aynı şekilde Ali ve safında olanların Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra biatten dönenlerle Cemel, Siffin ve Nehrevan'da Hâriciler ile savaştığına işaret ettiğini dile getirir (Istrâbâdî, 1393/1976: 118). Burada dikkat edilmesi gereken husus ise Cemel ve Siffin savaşlarına işaret ederken karşı tarafın kimliğini gizli tutmasıdır. Aynı hassasiyetin Nehrevan savaşı ve savaşılanlara gelince göstermediği görülmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Birçok hususta olduğu gibi imâmet/velâyet ve Ehl-i beyt noktasında da Ehl-i Sünnet ve Şîa tefsir otoriteleri arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır. İmâmîyye Şî'ası, gerek Ahbârî ekol olsun gerek Usûlî ekol olsun, ilk günden itibaren imâmeti, tevhid, adl ve nübüvvet gibi, imanın esaslarından saymış; inkârını dinden çıkış sebebi olarak öne sürmüştür. Genellikle Ehl-i beyt imamlarından geldiği iddia edilen nakli rivayetler ile temellendirilen imâmet ve Ehl-i beyt nazariyeleri Kur'ân'ın belli terim ve terkipleriyle, bağlamın göz ardı edilme ve batınî teville başvurularak tahrif derecesindeki sapma pahasına da olsa, ispat edilmeye çalışılmıştır.

Ancak tarihi seyir içerisinde bu inancı mutedil bir çizgiye çekmeye çalışanlar da olmuştur. Özellikle de son dönem takrip çalışmalarının etkisiyle kimi İmâmî-Siî otoriteler söz konusu nazariyeyi usûlü'd-din mertebesinden usûlü'l-mezheb seviyesine indirgemek suretiyle daha mülayim ve kuşatıcı bir tutum sergilemiştir. Kaşifülgâtâ, Mekârim-i Şîrâzi ve Muğniyye bu tutumun başını çeken simalardandır. Çalışmamıza konu olan Istrâbâdî'nin bu hususta açık bir beyanına denk gelinmemiş olsa da *Kur'ânun Kerim fi Levhin Mahfûz* adlı meali ve kenarında basılan *Hülasatü't-tefasîr*'inde serdettiği görüşler itibarıyla yukarıda zikredilen mutedil çizgiye yakın durduğu anlaşılmaktadır. Nitekim geleneksel Şîî düşüncenin imâmet ve Ehl-i beyt ile ilişkilendirdiği ayet ve kavramları Istrâbâdî daha çok Sünnî tefsir kaynaklarıyla uyum içerisinde bağlamına uygun bir biçimde yorumlamıştır.

Istrâbâdî, Nisâ 51-59 ayetlerinin anlamlandırılmasında Kummî ve Ayyâşî gibi mutedil sayılabilecek olanlardan bile daha mülayim davranmıştır. Örneğin: 55. Ayette geçen "iman edenler" ve "yüz çevirenler" ifadeleriyle kastedilenin kimler olduğu noktasında geleneksel Şîî düşüncesinden ayrılmıştır. Ali'ye biat edenler ve karşı çıkanlar şeklindeki genel anlayışın aksine bu ifadeleri Yahudilerden Hz. Peygamber'e inanan ve inanmayanlar olarak değerlendirerek Tabersî'nin yaptığı gibi Sünnî müfessirlere daha yakın durmuştur. 58. ayetteki emânâtı Şîî geleneğinde kabul gören önceki imamın sonrakine imameti devretmesi anlayışının yerine, Tabâtabâî'nin de anladığı gibi, sözcüğün kapsamını genişleterek genel anlamdaki emanetler olarak değerlendirmiş, bu hususta da Sünnî gelenekle mutabık kalmıştır.

Allah, Resülü ve ülü'l-emrin itaatini talep eden ve çekişmeli konuların Allah ve Resülüne irca edilmesi gerektiğini emreden Nisâ 59. ayetin tefsirinde, Tûsî, Tabersî ve Tabâtabâî gibi diğer mutedil Şîî müfessirler bile ayette sözü edilen ülü'l-emri imamlar şeklinde anlamış; ihtilafli konuların Allah ve Resülü ile birlikte onlara da irca edilmesi gerektiğine kanaat getirmişlerdir. Istrâbâdî ise ülü'l-emri üstü kapalı olarak imamlar ile ilişkilendirse de dini ihtilafli konularda Allah ve Resülü gibi onları irca makamı olarak takdim etmemiştir. Bu da Sünnî müfessirlerin bu ayetteki ihtilafın sadece yönetilenler arasındaki ihtilafa münhasır olmayıp yöneten ile yönetilenler arasındaki ihtilafı da içerdiği şeklindeki görüşü anımsatmaktadır. Öyleyse bu anlayışın, geleneksel Şîî imâmet inancından ziyade Ehl-i Sünnetin savunduğu hilafet teorisine yakınlık gösterdiğini varsayarsak, Şîî düşünceyi makul bir çizgiye oturma çabası olarak okumak daha uygun olacaktır.

Mamafih bir Usûlî Şîî olması ve diğerleri gibi imâmet doktrinine inanması hasebiyle tebliğ ayeti olarak da bilinen Mâide 67 gibi kimi ayetleri bağlamından koparıp daha çok Ahbârî ekolün benimsediği nakli rivayetler çerçevesinde geleneksel Şîî imâmet ve Ehl-i beyt nazariyelerine mutabık olarak yorumlamıştır. Istrâbâdî, ayetin başında yer alan "rabbinden sana indirilene tebliğ et" şeklindeki Resul-

i Ekrem'e inen ilahi hitabı Ali'nin imametinin açıklanmasına yormuştur. Bununla birlikte hitabın devamında Hz. Peygamber'e verilen ilahi koruma garantisinde geçen nâs sözcüğünü, genel Şii kabulünün aksine Kureyş veya sahabeden birilerine yorumlamaktan kaçınmıştır. İlgili sözcüğü Hz. Peygamber'in genel anlamdaki düşmanları olarak tefsir etmiştir. Istrâbâdî'nin bu mülayim yaklaşımı geleneksel Şii düşüncesini daha mütedil bir çizgiye oturtma çabası olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Aksoy, Nesrin. (2017). Şîi-Sünnî Takrib Çalışmaları. (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi),
https://www.academia.edu/35597067/%C5%9Ei%C3%AE_S%C3%BCnn%C3%AE_Takr%C3%AEb_%C3%87al%C4%B1%C5%9Fmalar%C4%B1_adresinden_erli%C5%9Fmi%C5%9Ftir.
- Ayyâşî, Ebü'n-Nadr Muhammed b. Mes'ûd (1421/2000). Tefsîrül-Ayyâşî. 3 Cilt. Kum: Müessesetü'l-Bi'sa.
- Demir, Habib. (2018). Şîi İlim Havzalarının Tarihî Seyri: Kum ve Necef. İran Araştırmaları Merkezi (İRAM).
- El-Lecne el-İlmiyye fi Müesseseti'l-İmâm es-Sâdik, (1423/2002). Mu'cemu't-türâsi'l-İslâmî. 5 Cilt. Kum: İntişârât-i Tevhîd, 1. Basım.
https://www.academia.edu/37447874/%C5%9Eii_%C4%B0lim_Havzalar%C4%B1n%C4%B1n_Tarih%C3%AE_Seyri_Kum_ve_Necf_Historical_Process_of_Shia_Seminaries_Hawzah_Qom_and_Najaf
- Emînî, Muhammed Hâdî. (1384/1964). Mu'cem ricâli'l-fikr ve'l-edeb fin-Necef. 3 Cilt. Necef: Matba'atü'l-Âdâb, 1. Basım.
- Fatihe-Online. (ts). "Yadbûd-i Mecâziyi Merhûm Hazret-i Âyetullah Seyid Cemâleddin-i Istrâbâdî". (Erişim 29 Ocak 2024). <https://fatehe-online.ir/38229>
- Hûî, Seyyid Ebü'l-Kâsim el-Musevî. (ts). Mu'cem ricâli'l-hadîs. 24 Cilt. Necef: Müessesetü'l-Hûî el-İslâmiyye.
- Istrâbâdî, Seyid Cemâleddin. (1393/1976) Kur'ânun Kerîm fi Levhin *Mahfûz*. Tahran: Müessesetü'l-İmâm İntişârât-i Farâhânî.
- Kahraman, Abdullah. (2012). "Tûsî, Ebû Ca'fer (Fıkıh)". Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi. 41/435-437. İstanbul: TDV Yayınları.
- Karadağ, Ahmet. (2022). Modern Dönem İmâmiyye Şîası'nın Kur'ân Yorumu (et-Tefsîrül-kâsif Örneği). Ankara: Fecr Yayınları.
- Karaman, Hayreddin vd. (2008). Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım.
- Karaman, Hayreddin. (1993). "Ca'feriyye". Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi. 7/4-10. İstanbul: TDV Yayınları.
- Kummî, Ebu'l-Hasan Ali b. İbrahim. (1435/2014). Tefsîrül-Kummî. 3 Cilt. Kum: Müessesetü'l-İmâm el-Mehdî.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. (1427/2006). el-Câmi' li-ahkâm'l-Kur'ân. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Mertoğlu, M. Suat. (2010). "Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin". Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi. 36/306-308. İstanbul: TDV Yayınları.

- Mertoğlu, M. Suat. (2020). “Ayyâşi, Muhammed b. Mes’ûd”. Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi. Ek-1/151-152. Ankara: TDV Yayınları.
- Mukaddem, Muhammed Bâkır. (1392/2013). Eserâferinân-i Istrâbâd ve Curcân. Tahran: Nihâd-i Kitâbhânehâyi Umûmyi Kişver.
- Oruç, Haydar. (2015). İmâmet İnancı ve Şia Firkalarındaki Farklı Yorumları. Ortadoğu Araştırmaları Merkezi.
https://www.academia.edu/10234257/%C4%B0mamet_%C4%B0nanc%C4%B1_ve_%C5%9Eia_F%C4%B1rkalar%C4%B1ndaki_Farkl%C4%B1_Yorumlar%C4%B1
- Öz, Mustafa “Tûsî, Ebû Ca’fer (Fıkıh)”, *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 41/433-435. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Öz, Mustafa. – İlhan, Avni. (2000). “İmâmet”. Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi. 22/201-203. İstanbul: TDV Yayınları.
- Öz, Mustafa. (2010). “Tabersî”. Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi. 39/324-325. İstanbul: TDV Yayınları.
- Öztürk, Mustafa. (2009). Tefsirde Ehl-i Sünnet & Şia Polemikleri. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Porseshkadeh. (ts). “Tercüme Kur’ân be Farisiy-i Seyid Cemâleddin-i Istrâbâdî Çegûne Ast”. (Erişim 1 Ocak 2023). <https://www.porseshkadeh.com/question/20926>
- Quranvaddad. (1391/2012). “İ’câz-i İnşâî-yi Adedî-yi Kur’ân-i Hekîm ve Tercüme. (Erişim 1 Ocak 2023). <http://quranvaddad.blogfa.com/post/241>
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahreddin. (1401/1981). Mefâtihu’l-gayb. 32 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Fikr.
- Şimşek, M. Sait. (2012). Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri. 5 Cilt. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Tabâtabâî, Seyyid Muhammed Hüseyin, (1417/1997). el-Mizân fî tefsiri’l-Kur’ân. 22 Cilt. Beyrut: Müessesetü’l-A’lamî li’l-Matbû’ât.
- Taberî. Muhammed b. Cerîr. (1420/2000). Câmi’u’l-beyân an te’vili’l-Kur’ân. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. b.y., Müessesetü’r-Risâle.
- Tabersî, Ebû Alî el-Fazl b. el-Hasen, (1427/2006). Mecme’u’l-beyân fî tefsiri’l-Kur’ân. 9 Cilt. Beyrut: Daru’l-Murtazâ.
- Tûsî, Ebû Ca’fer Muhammed b. el-Hasen. (1405/1985). Risâletü’l-İmâme. (*Telhîsü’l-muhassal* içinde), Beyrut: Dâru’l-Edvâ, 424-433.
- Tûsî, Ebû Ca’fer Muhammed b. el-Hasen. (1434/2013). et-Tibyân fî tefsiri’l-Kur’ân. 10 Cilt. Dâru İhyâî’t-Turâsî’l-Arabî.
- Yazır, Elmalı’lı M. Hamdi. (1979). Hak Dini Kur’an Dili. 10 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat.
- Zemahşerî, Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. (1406/1986). el-Keşşâf ‘an hakâiki gavâmidi’t-tenzîl. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’ll-‘Arabî.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers: Ahmet Küçük % 50, Mohammad Ajmal Hanif % 50

2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

Extended Abstract

The focal point of this study is the Shia İmamiyya (known also as Jafariyya and Ithna ‘ashariyya) doctrines of imama/valaya and ahl al-bayt based on the relevant Qur’anic verses from the Suras of al-Nisa and al-Maida. It has tried to determine whether the sect’s approach towards this issue has been changed during the course of its history. In addition to this, it has been examined how the Sunni commentators of Qur’an have interpreted these verses in question. To do so, five tafsir (exegetical) sources from each side have been subjected to a thorough scrutiny, covering the entire early, middle and modern periods.

This study is divided to three complementary parts. In the first part the reader has been informed of the approaches undertaken by Shia exegetical authorities such as Qummi (d. after 307/919) Ayyashi (d. 320/932), Tusi (385/995-460/1067), Tabarsi (d. 548/1154) and Tabatabai (d. 1321/1981) to the issue of imamate and the

household of the Prophet within the framework of the relevant Qur'anic passages. In the second part, the reader learns how Sunni commentators the likes of Tabari (d. 310/923), Zamahshari (d. 538/1144), Qurtubi (d. 671/1273), Elmalılı (d. 1942) and Sait Şimşek (b. 1951) have perceived this subject. The third chapter is devoted to the approach of Sayyid Jamaladdin Istirabadi (d. 2019), one of the contemporary Shia commentators, to the issue in question. Here, with a meticulous text analysis method, not only Istirabadi's understanding of the subject has been put forward but also it has been compared with those of his predecessors whose names have been mentioned above.

If we look at Sunni and Shia exegetical sources, we would come across the undeniable fact that, along the concepts of isma (infallibility of imams), raj'a (the resurrection and return of the imams), badā (revision of divine destiny) and taqiyya (dissimulation), different opinions are entertained on these subjects leading to the establishment of a polemical literature with serious debates. The theory of imama was formed in II/VIII. century during the times of Jafar al-Sadiq, the sixth Shia imam, as a result of the production of a number of literary works in which the concept of imamate was used instead of caliphate by Shia scholars such as Hisham b. al-Hakam and Ali b. Mitham. The existence of disagreements among the Shia themselves regarding this doctrine particularly the appointment of imam, his duties and whether he possessed the quality of infallibility or not is another well known issue. However, the main Shia denomination of Imamiyya, with both of its Akhbari and Usuli schools, has considered the imamate, from the very beginning, as one of the fundamentals of faith, such as tawhīd (monotheism), 'adl (justice) and nubuwwa (prophethood) and ma'ad (the return of soul to the body on the day of judgement). Its denial, therefore, is regarded as a reason for apostasy. Thus, the appointment of imams is perceived to be a result of divine decree and an act of obligation upon Allah. Hence, the previous imam can only delegate the task to his successor. Imam, due to his being the vicegerent of the Prophet Muhammad and the bearer of his attributes, possesses the quality of infallibility. In order to prove this theory, not clearly mentioned in the holy divine speech, attempts have been made to force it on Qur'an; sometimes by using narrations attributed to the imams of ahl al-bayt in the Shia hadith sources and sometimes by taking the Qur'anic passages out of context only to be loaded with forced interpretations. Therefore, in addition to many terms and compositions, mentioned in Qur'an, such as khalifa (caliph), imām (leader), wārith (heir), walī (saint), wazīr (vizier), amīn (trustworthy), hudā (guidance), nūr (light), sabīl (avenue), wasīla (means), shāhid (witness), al-ṣirāṭ al-mustaqīm (the right path), ṣāliḥ al-mu'minīn (the righteous among believers), ḥablallah (God's rope), ḥujjatallah (God's proof), kalimatallah (God's word), Ni'matallah (God's blessing), faḍlallah (God's grace), Āl İbrāhīm (the household of Ibrahim) are referred to as evidence. Even concepts such as ba'ūda, meaning mosquito, and nahl, meaning honeybee, are associated with ahl al-bayt and imamate. This stark style of articulation, according to Ahl al-Sunna, can be perceived as an outright projection and incautious distortion of the divine speech.

Nevertheless, during the course of history in Shia commentary of the holy Qur'an, one could also encounter those who attempted to draw a moderate framework for this belief. Shia tafsir authorities the likes of Tabarsi, Tabatabai and partially Tusi could be placed in this camp. Some Imami-Shia 'ulemā' have displayed, especially with the influence of the recent calls for taqrīb al-madhāhib (dialogue between Shia and Ahl al-Sunna), a softer and encompassing attitude by reducing the theory in question from the level of usul al-din to the level of usul al-madhhab. Naser Makarem Shirazi (d. 1926), Muhammad Husayn Kashif al-Ghita (d. 1954) and Muhammad Jawad Mughniyya (d. 1979) are among the leading figures of this stream. The removal of imamate from the domain of faith and its presentation in a denominational framework led to the inevitable conclusion that a mere rejection of the theory of imamate, unlike the traditional Shia approach, should not necessitate apostasy. An exact determination of Istirabadi's opinion, who forms the main subject of this article, on this issue seems beyond our reach. However, judging based on the general attitude he displays in his commentary on Qur'an, we may deduce the possibility of him entertaining similar views to that of the pioneers the taqrīb attempts whose names are mentioned above. This possibility becomes even stronger if we take into consideration the fact that unlike Mughniyya, in whose understanding the imamate was a part of the Shia identity rather than being assumed among the fundamentals of the religion itself, Istirabadi abstained to establish any direct connection between the 55th verse of al-Maida and the doctrine of imamate.

As a matter of fact, in his translation of the Qur'an named *Qur'ānun Karīm fi Lawḥin Mahfūz* and a short commentary titled *Khulāsa al-Tafāsīr* published on the margin of the previous work, no attempts have been made on his part to associate irrelevant concepts or verses with ahl al-bayt and the theory of imamate. With the exception of a few instances, the contexts of the passages are taken into account. Unlike Qummi, Ayyashi and others, Istirabadi has seen no dividend in trying to validate the issue in hand with each and every Qur'anic passage. His realistic and holistic approach is based on the apparent meanings and contexts of the verses rather than cherry picking or maltreatment. For instance: In dealing with the verse 59th of Sura al-Nisa, which commands obedience to Allah, His Messenger and ulu'l-amr (those charged with authority) and demands the referral of religious disputes to Allah and His Messenger, other moderate Shia commentators such as Tusi, Tabarsi and Tabatabai have

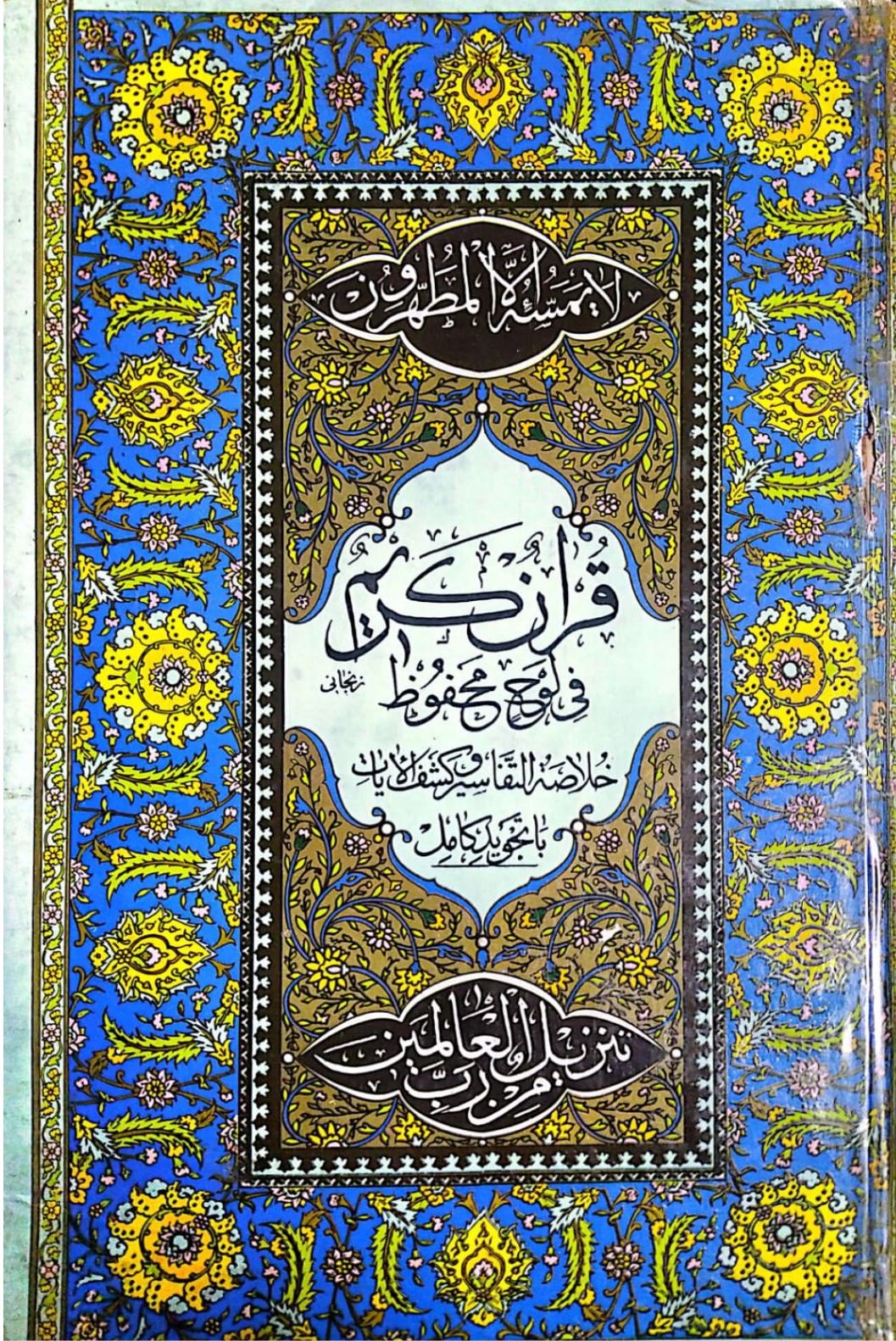

interpreted *ulu'l-amr* as imams. A natural conclusion of which made it obligatory on Muslims to refer any disputed issue beside Allah and His Messenger to imams as well. However, Istirabadi, despite an implicit association of *ulu'l-amr* with imams, has not placed them on the same footing with Allah and His Messenger whose opinion should be sought in matters of religious contention. This reminds us of the view of Sunni commentators according to whom the conflict in this verse is not limited to disagreements of the subjects alone. It also includes disputes between the subjects and the ruling authority. This understanding of Istirabadi seems to be much closer to the theory of caliphate advocated by *Ahl al-Sunna* than to the traditional Shia doctrine of imamate. If so, it would be more appropriate to read it as an effort on his behalf to articulate the so called exclusively rigid system of Shia thought along reasonable and inclusive moderate lines.

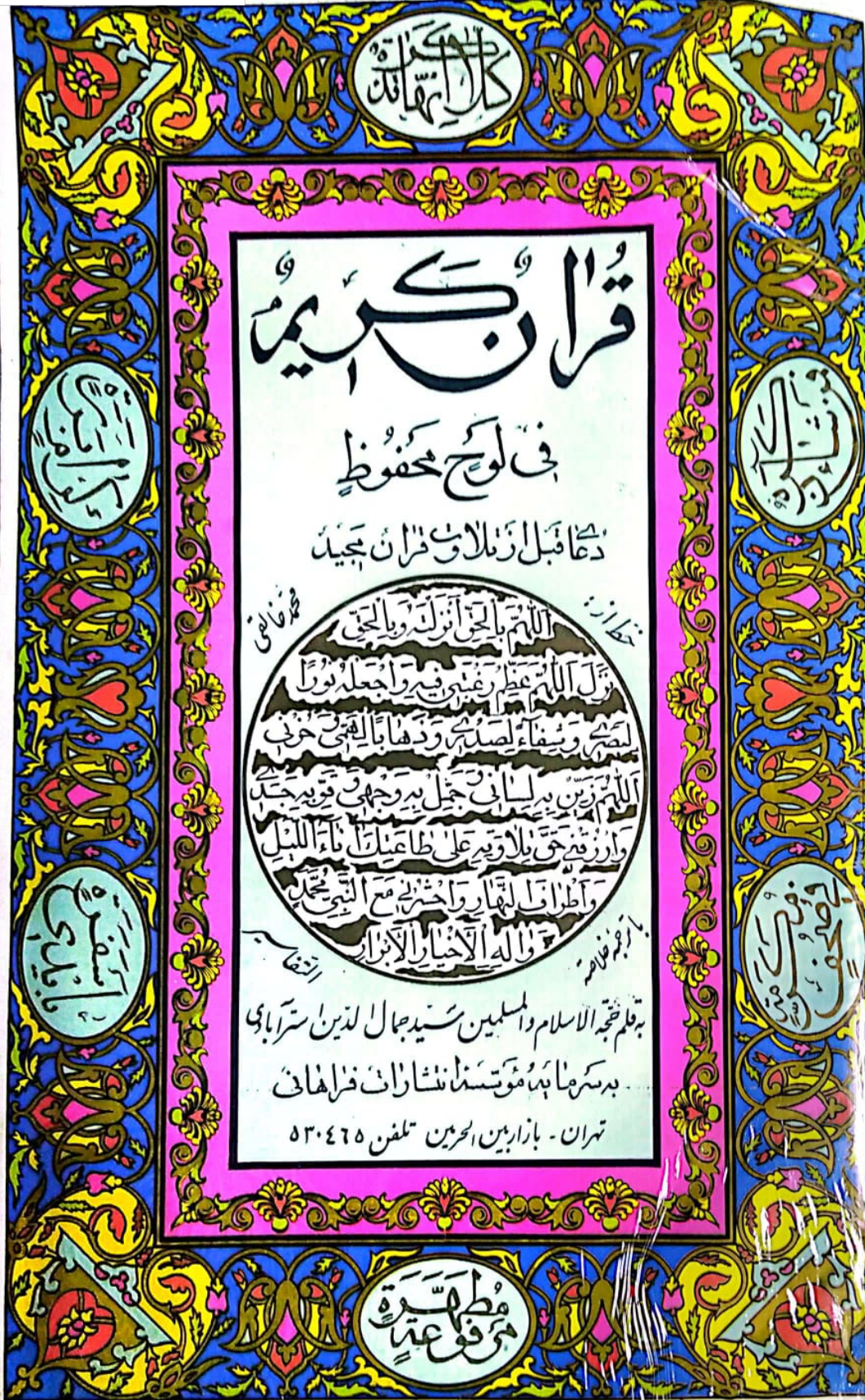
One of the exceptions to this moderate approach is the 67th passage of Sura al-Maida, which urges the Prophet in definite words to fulfill his divine mission properly. This is none other than the very same passage which can lay claim to the title of the most frequently cited evidence in confirmation of doctrine of imamate by any Shia literary authority. In his interpretation of this verse, Istirabadi has ignored his moderate tone of commentary. Taking the context out of the equation, he has preferred to remain faithful to the conventional forms of Shia thought.

EKLER

Ön kapak

Ön kapaktan sonraki ilk sayfa

Ön kapaktan sonraki ikinci ve üçüncü sayfalar

Fatiha suresi ve Bakara'nın başlangıcı

Son kapak

